

พุทธเศรษฐศาสตร์

ศ. ดร. อภิชาติ พันธเสน

๑. ความหมาย

พุทธเศรษฐศาสตร์ (Buddhist Economics) ประกอบด้วยคำสองคำ คือ พุทธ และ เศรษฐศาสตร์ “พุทธ” นั้นเป็นคำย่อของคำว่า พุทธธรรม คือคำสอนของพระพุทธเจ้า ในขณะที่ คำว่า “ธรรม” นั้น หมายถึง ธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ ดังนั้น พุทธธรรมก็คือคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยลักษณะหรือกฎเกณฑ์ที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติที่มนุษย์พึงรู้พึงเข้าใจ เพื่อมนุษย์จะได้ปฏิบัติตัวหรือดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ดังกล่าว ทั้งนี้เพราะความเดือดร้อนคับข้องใจ ความไม่สบายใจ ความวิตกกังวล หรือกล่าวโดยรวมว่า **ความทุกข์** นั้น มีสาเหตุสำคัญมาจากการที่มนุษย์ดำเนินชีวิตไปในทางที่ขัดแย้งกับธรรมชาติ ซึ่งมีสาเหตุใหญ่มาจากการไม่เข้าใจธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง ส่วนหนึ่งเกิดจากมนุษย์จินตนาการไปเองหรือคิดเอาเอง โดยใช้อัตตวิจฉัยเป็นเครื่องกำหนด อยากรู้อยากเห็นสิ่งต่างๆ เป็นไปตามความปรารถนาหรือความต้องการของมนุษย์ ซึ่งย่อมแน่นอนที่สุดว่าความปรารถนาของมนุษย์ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติ ย่อมไม่สามารถเป็นไปได้ในทิศทางที่มนุษย์พึงปรารถนาได้ แต่แทนที่จะพยายามศึกษาให้รู้จริงว่าความเป็นจริงในธรรมชาติเป็นอย่างไร ถ้าหากมนุษย์ยังคงดี้อัน สะสมเอาความไม่รู้ไว้กับตัวเอง และยึดติดอยู่กับสิ่งที่ขัดแย้งกับความเป็นจริงในสภาพธรรมชาติมากยิ่งขึ้น เนื่องจากยึดมั่นในสิ่งที่ไม่จริงหรือมีจนาทิฐิ ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ จึงเห็นได้ชัดว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์ขึ้นมาเอง และเมื่อมนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์ เพราะเหตุที่ไม่พยายามเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ มนุษย์ก็สามารถจะทำให้ตนเองพ้นทุกข์ได้เช่นเดียวกัน คือกลับไปทำความเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเสีย

ส่วนคำว่า เศรษฐศาสตร์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโภคทรัพย์ หรือทรัพย์ที่ใช้เพื่อการบริโภค เพื่อดำรงสภาพของความเป็นมนุษย์หรือเหตุผลอื่นๆ ที่มนุษย์ปรับปรุงแต่งขึ้นเอง นอกเหนือจากความจำเป็นในการดำรงสถานะภาพแห่งความมีชีวิต เมื่อจำเป็นต้องพิจารณาการบริโภค ก็จำเป็นอยู่เองจะต้องคำนึงถึงการผลิตและการกระจายผลผลิต ซึ่งต้องพิจารณาความจำกัดของทรัพยากร ความจำกัดของเวลา และประสิทธิภาพในการผลิต (ซึ่งควรจะรวมทั้งประสิทธิภาพในการบริโภค) ประกอบด้วย

เมื่อรวมเอาคำว่า พุทธธรรมและเศรษฐศาสตร์มารวมกัน จึงเป็น พุทธเศรษฐศาสตร์ ซึ่งหมายถึงการนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์เข้ากับแนวคิดในวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมาจากอารยธรรมตะวันตก ในส่วนที่เป็นพุทธธรรมที่จะนำมาประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากตะวันตก เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาวะความเป็นจริงของตัวมนุษย์และ

ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งมีมุมมองที่แตกต่างจากวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากตะวันตก และยังคงใช้เรียนและสอนอยู่ในสถาบันการศึกษาที่สอนวิชานี้ส่วนใหญ่ในโลก หรืออาจจะเรียกได้ว่า **เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก** โดยผู้เขียนมีความเห็นว่า วิชาเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันมีความเข้าใจมนุษย์ไม่ครบถ้วนอย่างรอบด้าน คือเป็นการนำความจริงบางส่วนของมนุษย์มาเน้นหรือขยายเกินความเป็นจริง จนนำไปสู่ข้อสรุปที่ผิดพลาด จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเอากระบวนการทัศน์แบบพุทธเข้ามาประยุกต์ โดยที่ผู้เขียนมีความเห็นว่ากระบวนการทัศน์ดังกล่าวช่วยให้สามารถเข้าใจมนุษย์ในมิติที่กว้างขวางและลึกซึ้งกว่า เพื่อใช้ปรับแก้ข้อสรุปที่ผิดพลาดอันเกิดจากการรอบความคิดที่แคบกว่าของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

กล่าวโดยสรุปก็คือ ถ้าหากจะให้คำนิยามวิชา **เศรษฐศาสตร์** ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกว่า

เป็นวิชาที่ว่าด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอันจะทำให้ปัจเจกบุคคลได้รับความพึงพอใจสูงสุด ภายใต้ทรัพยากรที่มีจำกัด และสามารถทำให้สังคมได้บรรลุถึงสวัสดิการทางสังคมสูงสุดภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน

และถ้าหากจะพิจารณาตามกรอบของวิชาเศรษฐศาสตร์ดังกล่าว ก็อาจจะให้คำนิยามวิชา **พุทธเศรษฐศาสตร์** ได้ว่า

เป็นวิชาที่ว่าด้วยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอันจะทำให้ปัจเจกบุคคลและสังคมนับถือซึ่ง **ทานดีสุข** จากการมีชีวิตอยู่ในโลกของวัตถุ ภายใต้เงื่อนไขของการมีทรัพยากรที่จำกัด

จะเห็นได้ว่า ความแตกต่างที่สำคัญของนิยามของวิชาทั้งสองอยู่ที่จุดเน้นในเรื่องความพึงพอใจสูงสุดสำหรับปัจเจกบุคคล และสวัสดิการสังคมสูงสุดสำหรับสังคม ในวิชาเศรษฐศาสตร์ ขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นเป้าหมายสำคัญของปัจเจกชนและสังคมที่ทานดีสุข คือความสุขที่เกิดจากความสงบเย็น ประเด็นนี้จึงเป็นประเด็นที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างเศรษฐศาสตร์ทั้งสองแบบ ซึ่งมีสาเหตุสำคัญมาจากการมีความเข้าใจมนุษย์ในแง่มุมที่ต่างกันระหว่างวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีวิวัฒนาการมาจากอารยธรรมตะวันตกกับพุทธเศรษฐศาสตร์ที่ประยุกต์จากพุทธธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่มีจุดเน้นที่สำคัญคือความเข้าใจมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาเหตุที่ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ เพื่อจะช่วยให้มนุษย์ได้พ้นจากความทุกข์หรือเข้าใจความสุขในความหมายที่แท้จริงนั่นเอง

๒. สถานภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์

นอกจากจะเป็นการนำเอาพุทธธรรมมาประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์แล้ว พุทธเศรษฐศาสตร์อาจจะมีคามหมายในลักษณะที่นำเอาคำว่า “พุทธ” มารวมกับคำว่า “เศรษฐศาสตร์” ได้ โดยคำว่า “พุทธ” มีความหมายว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานทางปัญญา ด้วยตนเอง จุด

เน้นอยู่ที่คำว่า “ด้วยตนเอง” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเป็น ผู้รู้ ผู้เข้าใจ สัจธรรม หรือความเป็นจริง แห่งชีวิตด้วยตนเอง โดยมีปัญญาเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้สามารถเข้าถึงสัจธรรมดังกล่าว ได้ ดังนั้น พุทธเศรษฐศาสตร์ ตามนัยดังกล่าวคือวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึง สัจธรรมของวิชาด้วยตัวของผู้ที่ศึกษาเอง คำที่มีความหมายสำคัญในที่นี้คือคำว่า “เข้าถึง” และ “ด้วยตนเอง” ถ้ารวมเป็นคำเดียวกันคือ “การเข้าถึงด้วยตนเอง” มีความหมายในลักษณะที่ผู้เข้า ถึงจะต้องมีประสบการณ์หรือเคยผ่านประสบการณ์ลักษณะดังกล่าวมาก่อน ส่วน “ประสบการณ์” นั้น มีนัยยะของการฝึกฝนและการปฏิบัติ เพราะถ้าหากเป็นเรื่องของความเข้าใจอาจจะเป็นผล จากการใช้ระบบวิธีคิดหรือเป็นผลจากวิธีนัยหรือการลดทอนตรรกะ (logical deduction) ก็ไม่ จำเป็นต้องผ่านกระบวนการปฏิบัติ ดังนั้น การเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานทางปัญญาจึงมิใช่เป็น เรื่องของการเข้าใจตามปกติ แต่เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริง จุดนี้จึงเป็นความยากที่ จะทำให้ทุกคนหรือคนส่วนใหญ่หรือแม้แต่คนเป็นจำนวนมากสามารถเข้าใจได้ ถ้าหากบุคคล เหล่านั้นไม่เคยผ่านประสบการณ์มาด้วยตนเอง เพราะไม่ใช่ว่าเข้าใจตามปกติในความหมายที่ สามารถเข้าใจกันโดยทั่วไป

พระธรรมปิฎก (๒๕๒๘) ได้เริ่มอารัมภบทในหนังสือ พุทธธรรม ของท่าน อธิบายว่า พุทธธรรม มิใช่ “ศาสนา” ตามความหมายของคำว่า religion แบบตะวันตก เพราะมิได้ตั้งอยู่บน พื้นฐานความเชื่อ หรือขอให้ผู้ที่เลื่อมใสมีความเชื่อในเบื้องต้นในเรื่องใดบ้าง ถ้าหากจะมีการ สร้างความตระหนักในเบื้องต้น น่าจะเป็นความตระหนักว่าไม่ควรจะเชื่อในเรื่องใดบ้างตามที่ ปรากฏอยู่ในหลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ นอกจากจะไม่ได้มีสถานภาพเป็น “ศาสนา” ตาม ความหมายแบบที่เข้าใจกันในตะวันตกแล้วท่านยังได้ย้ำต่อไปว่า พุทธธรรม มิได้เป็น ปรัชญา ตามความหมายในฐานะที่เป็นความคิดแบบตะวันตก ถึงแม้คำว่านักปรัชญาในภาษากรีกจะมี ความหมายว่า ผู้รักในความมีปัญญา (a lover of wisdom) โดยใช้วิธีเทียบเคียงความหมายของ คำว่า “ปัญญา” กับ wisdom แต่คำว่า wisdom ก็มีได้มีความหมายเหมือนคำว่า ปัญญา อย่าง แท้จริง คำว่า wisdom ที่แท้จริงน่าจะมีความหมายว่า ความรู้ที่เกิดจากความคิดตรึงตรงอย่าง ลุ่มลึกและรอบคอบ แต่มีได้มีความหมายที่ชัดเจนเหมือนคำว่า “ปัญญา” ที่มีความหมายส่วนที่ สำคัญคือ การเข้าใจสรรพสิ่งตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะ ช่วยให้ผู้สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ดังนั้น คำว่า “ปัญญา” จึงมีความหมายค่อนข้าง เฉพาะเจาะจงและไม่มีคำที่มีความหมายร่วมในภาษาที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตก

โดยที่คำว่า “ปรัชญา” ที่มีความหมายถึง ความคิด หรือแนวคิด เป็นสิ่งที่ผู้คิดมีความ เห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าจะเป็นหรือควรจะเป็น แต่ไม่จำเป็นที่ผู้คิดหรือผู้เสนอแนวคิดจะต้องปฏิบัติตาม ตามข้อเสนอเหล่านั้น เพราะถือว่าตนเองมีหน้าที่เป็นเพียงผู้คิด มีนักปรัชญาเป็นจำนวนมากมี ความคิดที่ดีน่าเลื่อมใส แต่กลับมิได้ปฏิบัติตามในครรลองของแนวคิดที่ตนนำเสนอ เนื่องจากเขา มีความเห็นว่า หน้าที่ของเขาเป็นแค่เพียงผู้คิดและนำเสนอความคิดเท่านั้น นอกจากนั้น แนวคิด

ที่นำเสนอโดยนักปรัชญาที่ไม่จำเป็นที่จะต้องสะท้อนความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย เนื่องจากเป็นเรื่องที่มนุษย์คิดขึ้น ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นความจริงตามสภาวะที่เป็นไปตามธรรมชาติ

พุทธธรรม เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีจุดเน้นเพียงกรณีเดียว นั่นก็คือ ช่วยให้มนุษย์ได้พ้นจากความทุกข์ พื้นฐานของคำสอนดังกล่าวเกิดจากประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการทดลองปฏิบัติจริงและได้รับการพิสูจน์แล้วว่าได้ผล อย่างน้อยก็คือผู้ที่ผ่านการปฏิบัติและได้รับความรู้เช่นนั้น เช่นกรณีของพระพุทธเจ้าเองและพระอรหันต์ทั้งหลายที่เป็นสาวกของพระองค์ ดังนั้น พุทธธรรม จึงมีสถานะภาพเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า อันเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติ มิได้เกิดจากความคิดหรือจินตนาการของมนุษย์เท่านั้น และเมื่อพุทธธรรมเป็นองค์ความรู้ที่ได้มีการทดสอบแล้วจากการปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำสอนในส่วนที่จะช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ จึงเป็นองค์ความรู้ที่ได้ผ่านการทดสอบด้วยการปฏิบัติมาแล้ว ถ้าหากจะเปรียบเทียบกับความรู้อารยธรรมตะวันตกก็คือ ความรู้ที่พ้นจากภาวะการเป็นทฤษฎีหรือความคิดหรือความเชื่อว่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เป็นทฤษฎีที่ผ่านการทดสอบเรียบร้อยแล้ว และสามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง

ด้วยเหตุผลดังกล่าว พุทธธรรม จึงมีสถานะภาพที่ก้าวไปไกลกว่า “ปรัชญา” หรือแนวความคิด เนื่องจากเป็นความรู้ที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว ดังนั้น พุทธธรรมจึงเน้นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ ซึ่งมีความหมายต่อไปว่าเป็นความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง จึงต้องมีความหมายที่ชัดเจนมิฉะนั้นจะไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งจะแตกต่างกับความหมายของคำว่า “ปรัชญา” แม้จะมีความลุ่มลึกในความคิด แต่อาจจะนำไปสู่การปฏิบัติจริงไม่ได้เพราะไม่มีความชัดเจนพอ หรืออาจจะไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงก็เป็นได้

จึงอาจจะสรุปได้ว่า พุทธธรรมนั้นมีสถานะภาพเป็นความรู้ที่ผ่านการปฏิบัติ จึงมิใช่ปรัชญาซึ่งมีสถานะภาพเป็นเพียงความคิด ที่ไม่จำเป็นจะต้องผ่านขั้นตอนการนำเอาความคิดดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติจริง ด้วยเหตุนี้ พุทธธรรมจึงมิใช่ทั้ง “ศาสนา” และ “ปรัชญา” (religion and philosophy) ในความหมายที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก แต่อธิบายอย่างง่ายและรวบรัดว่า “พุทธธรรม” คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้น วิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะกล่าวถึงในที่นี้จึงมีสถานะภาพเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่นำมาประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์ซึ่งพัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก ถ้าจะเทียบเคียงกับตัวสถานะภาพเช่นเดียวกับวิชานี้ ก็อาจจะอธิบายได้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ มีสถานะภาพเช่นเดียวกับวิชาเศรษฐศาสตร์ที่นำเสนอโดยนักเศรษฐศาสตร์ หรืออาจจะมิใช่ นักเศรษฐศาสตร์ที่เคยคุ้นชื่อกันดี เช่น เศรษฐศาสตร์ของสมิธ (อดัม สมิธ) เศรษฐศาสตร์ของมาร์กซ์ (คาร์ล มากซ์) เศรษฐศาสตร์ของเคนส์ (จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์) และเมื่อเร็วๆ นี้ก็มี เศรษฐศาสตร์ของเรแกน (โรนัลด์ เรแกน) ซึ่งเป็นประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาที่มีพื้นฐานในอดีตในฐานะเป็นนักแสดงและมีชื่อนักเศรษฐศาสตร์

ที่ต้องการเน้นสถานะภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์เช่นนี้ ถึงแม้ว่าจะมีพุทธศาสนิกชนบางท่านเห็นว่าเป็นการลดระดับความสำคัญของคำสอนของพระพุทธเจ้าลงมา แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นความพยายามที่จะสร้างความชัดเจน สำหรับผู้ที่มีความเชื่อว่ามีวิถีคิดแบบที่เป็น “วิทยาศาสตร์” และมีความเห็นว่า ศาสนา เป็นเรื่องของความเชื่อ หรือการให้คุณค่าทางจิตใจ ไม่มีความเป็นวิทยาศาสตร์ ก็จะเริ่มสร้างอคติหรือความลำเอียง โดยปิดกั้นความพยายามที่จะเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น แต่ได้นำเอาความเชื่อส่วนบุคคลปิดกั้นโอกาสในการรับรู้สิ่งต่างๆ ที่ต่างไปจากความเชื่อของตนเอง ที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่กับความเชื่อนั้นๆ เพื่อเป็นการลดอคติดังกล่าว จึงจำเป็นต้องอธิบายสถานะภาพของวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ให้ชัดเจนตั้งแต่ต้นว่า มิใช่ “ศาสนา” และ “ปรัชญา” ตามที่เข้าใจกันในบริบทของคำอธิบายที่มีพื้นฐานจากอารยธรรมตะวันตก และเป็นการนำเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าไปประยุกต์เข้ากับองค์ความรู้ของวิชาที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกที่เรียกว่า “วิชาเศรษฐศาสตร์” และมีสถานะภาพในเบื้องต้นเช่นเดียวกับคำสอนของปราชญ์ หรือนักคิดตะวันตกที่อาจจะประยุกต์เข้ากับองค์ความรู้ดังกล่าว

3. ความจำเป็นในการพัฒนาวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ในประเทศไทย

ความมุ่งหมายที่จะพัฒนาวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ที่จะมีการนำเสนอต่อไปนั้น ถึงแม้จะมิจุดเริ่มต้นในประเทศไทย ที่มีพื้นฐานของความเข้าใจพุทธธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้าหนึ่ง เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศปรารถนาความเป็น พุทธศาสนิกชน และได้มีการดำเนินชีวิตตามครรลองของคำสอนในพุทธศาสนาในระดับหนึ่ง แต่ก็มีได้มีจุดหมายเพียงแต่จะให้พุทธเศรษฐศาสตร์มีสถานะภาพเป็นเพียงกระแสรอง หรือกระแสทางเลือกของวิชาเศรษฐศาสตร์ ทั้งนี้เนื่องจากพิจารณาเห็นว่า วิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกนั้นมีความเข้าใจมนุษย์ในแง่มุมที่คับแคบ ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติที่เป็นจริงของมนุษย์ มีผลในการนำมาซึ่งความทุกข์ยากของมวลมนุษย์ และอาจนำไปสู่การทำลายมนุษย์ในที่สุด จึงจำเป็นต้องมีการปรับแก้ความคิดเบื้องต้นของวิชานี้ ให้เข้าไปสู่กระแสความคิดที่ทำความเข้าใจในกับธรรมชาติของมนุษย์ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง เพื่อช่วยลดความทุกข์ยากในหมู่มนุษย์ อันเกิดจากลักษณะที่ขัดแย้งกับข้อเท็จจริงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ความพยายามในลักษณะดังกล่าวมิได้มีเพียงแต่ในประเทศไทยเท่านั้น เท่าที่ผู้เขียนได้ศึกษางานที่เกี่ยวข้องกับพุทธเศรษฐศาสตร์ นอกจากงานที่มักอ้างอิงถึงอยู่เป็นประจำงานเขียนของ อี เอฟ ชูมาเคอร์ (E.F. Schumacher, 1973) ที่มีชื่อว่า *Small is Beautiful* โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในบทที่ ๔ ที่มีชื่อว่า พุทธเศรษฐศาสตร์แล้ว ก็ยังมีงานของนักคิดชาติอื่นๆ อีกเป็นจำนวนหนึ่ง ที่กล่าวถึงเรื่องนี้โดยตรง กล่าวคือ เกรน อเล็กซานดริน (Glen Alexandrin) อาจารย์เศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา เขียนหนังสือชื่อ *Basic Buddhist Economics* (1996) ชินนิชิ อินโนเอะ (Shinichi Inoue) อดีตผู้จัดการใหญ่ธนาคารมิยาซากิ แห่งเมืองกิวชู ประเทศญี่ปุ่น ได้เขียนหนังสือชื่อ *Putting Buddhism to Work: A New Approach to Management and*

Business (1997) และ เอ.ที. อาริยะรัตเน (A.T. Ariyaratane) นักกิจกรรมสังคมชื่อดังชาวศรีลังกา ผู้ก่อตั้งขบวนการสรวโทยั สรามทน (Sarvodaya Shramadana) การตื่นขึ้นของคนทั้งหลาย (Awakening of All) ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาชนบทเพื่อการพึ่งตนเองและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ได้เขียนหนังสือชื่อ *Buddhist Economics* (1999) โดยผู้เขียนทั้งหมดได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของ ชูมาเคอร์ ส่วนหนึ่ง

สำหรับกรณีของประเทศไทย หลังจากผลงานของ ชูมาเคอร์ แล้ว ในฐานะที่เป็นประเทศที่คนส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน ได้มีความพยายามที่จะประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์เข้ากับแนวคิดและการปฏิบัติในการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาไม่ต่ำกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา ถ้าหากจะย้อนกลับไปในอดีตจะเห็นได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศบรรจุชื่อท่านไว้ในปฏิทินบุคคลสำคัญของโลก ปี ค.ศ. ๒๐๐๐-๒๐๐๑ ในฐานะได้กระทำคุณประโยชน์อันสูงส่งแก่ประเทศชาติและแก่โลก อาจนับได้ว่าเป็นบุคคลแรกของไทยที่พยายามนำพุทธธรรมมาพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ดังปรากฏในเค้าโครงเศรษฐกิจ (หลวงประดิษฐมนูธรรม, ๒๕๔๒) ที่ปรีดีกล่าวถึงยุคพระศรีอริย์ ทั้งยังได้ปรากฏแนวคิดพุทธธรรมในหนังสือ ความเป็นอนิจจังของสังคม (ปรีดี, ๒๕๑๓) และพระเจ้าช้างเผือก (๒๕๓๓) และมีความพยายามที่จะสร้างวัดแบบสวนโมกข์ที่ไชยา สุราษฎร์ธานี แบบของพระพุทธทาสภิกขุเพิ่มขึ้นที่จังหวัดอยุธยาและเชียงใหม่ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ พระพุทธทาสภิกขุเองก็ได้บรรยายธรรมแก่คณะผู้พิพากษาสองครั้ง เมื่อวันที่ ๑๔ และ ๑๕ กันยายน ๒๕๑๗ เวลา ๒๐.๐๐ น. ที่สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และได้มีผู้นำมารวมเล่มให้ชื่อว่า *ธรรมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ* (๒๕๑๘) อธิบายว่าศีลธรรมในพุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่เป็นสังคมนิยม เห็นแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น (พุทธทาส, ๒๕๑๘ : ๑๕) พร้อมทั้งอธิบายว่า ศาสนาก็รวมอยู่ในศาสตร์สังคมหรือสังคมศาสตร์ด้วยเหมือนกัน (พุทธทาส, ๒๕๑๘ : ๗๓) พร้อมทั้งอธิบายต่อไปว่า ถึงแม้จะเป็นอุดมการณ์ประชาธิปไตยแต่ก็เป็นประชาธิปไตยแบบเผด็จการ คือเผด็จการแก่กิเลส เพราะถ้าหากปล่อยให้เสรีนิยมมนุษย์จะถูกกิเลสเข้ามาครอบงำต่อมา ประเวศ วะสี ได้เขียนหนังสือชื่อ *ธรรมมิกสังคม* (๒๕๓๘) ซึ่งได้ให้ความหมายว่าเป็นสังคมที่ใช้หลักธรรมะหรือความถูกต้อง เป็นสังคมที่มีอิสระภาพหรือความสงบสุข เนื่องจากหลุดพ้นจากภาวะบีบคั้น (ประเวศ, ๒๕๓๘ : ๑๒)

เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้มีพระบรมราโชวาทพระราชทานแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เน้นการพัฒนาประเทศที่ต้องสร้างพื้นฐานความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน โดยเน้นความหมายของการพอมีพอกิน ซึ่งปรากฏอีกครั้งในพระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันพุธที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของข้อเสนอ “เศรษฐกิจพอเพียง” (sufficiency economy) ที่ชัดเจนในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

คำอธิบายที่พระองค์ทรงพระราชทานอย่างชัดเจนในพระราชดำรัสเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา วันศุกร์ที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ซึ่งอธิบายว่า พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภมาก และต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อเสนอในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามแนวทางของพุทธธรรมอย่างแท้จริง โดยที่พระองค์ได้ทดลองปฏิบัติตามแนวคิดดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรม มาก่อนหน้าที่จะมีพระราชดำรัสในปี ๒๕๑๗ แล้ว ภายหลังจากที่พระราชดำรัสได้รับการสนองตอบจากรัฐบาลในยุคนั้นเท่าที่ควร พระองค์ได้ทรงศึกษาค้นคว้าหารูปธรรมของรูปแบบที่ปฏิบัติได้จริง รูปแบบหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียงก็คือการเกษตรทฤษฎีใหม่ และได้นำเสนอรูปแบบดังกล่าวต่อพสกนิกรของพระองค์เป็นครั้งแรกเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต หลังจากนั้นได้รับสั่งในเรื่องที่เกี่ยวข้องเนื่องกันนี้ต่อเนื่องติดต่อกันทุกปี จนล่าสุดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๒ ก็ยังทรงมีพระราชกระแสรับสั่งในเรื่องดังกล่าว อันเป็นการแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระประสงค์ที่จะให้มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศตามแนวพุทธธรรม

ในปี ๒๕๓๐ ประเวศ วะสี ได้เสนอความคิดที่เรียกว่า พุทธเกษตรกรรม ซึ่งเสนอให้มีการประยุกต์การประกอบอาชีพทางการเกษตรเข้ากับพุทธธรรม ในฐานะที่เป็นระบบเศรษฐกิจหลักของสังคมไทย เนื่องจากประเทศไทยนั้นได้มีการเกษตรเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของประเทศมาช้านาน ประกอบกับมีพุทธศาสนาเป็นรากทางจริยธรรมและวัฒนธรรมของประเทศ จึงสมควรที่จะเอาส่วนที่เด่นของข้อเท็จจริงทั้งสองดังกล่าวมาพัฒนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเศรษฐกิจ ทั้งนี้ งานเขียนของ ประเวศ วะสี ได้รับแรงบันดาลใจจากการที่เกษตรกรของไทยที่เด่น อย่างเช่น มหาอยู่ สุนทรไชย ที่ได้ค้นพบ เผยแพร่รูปธรรมของการทำการเกษตรผสมผสาน และ วิบูลย์ เข็มเฉลิม ผู้เสนอแนวความคิดวนเกษตร (วิบูลย์ และอภิชัย, ๒๕๓๓) และ คำเดื่องภาณี ผู้เสนอรูปแบบของเกษตรกรรมชาติ เป็นต้น

เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๐ เสนาะ อุณากุล นักเศรษฐศาสตร์ของไทยที่มีชื่อเสียงในระดับโลก และได้เคยมีตำแหน่งหน้าที่ทางเศรษฐกิจที่สำคัญก่อนหน้านี้ เช่น รองปลัดกระทรวงพาณิชย์ ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย และเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และต่อมาภายหลังได้รับการแต่งตั้งเป็นรองนายกรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจ สมัยรัฐบาล อานันท์ ปันยารชุน ระหว่างปี ๒๕๓๔ ถึง ๒๕๓๕ ได้แสดงปาฐกถาต่อพระและนักวิชาการที่วัดบวรนิเวศน์ อธิบายว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕-๒๕๒๙) ที่ทำนรับผิดชอบอยู่นั้นเป็น แผนพุทธเศรษฐศาสตร์ (Buddhist Economic Plan) โดยได้อธิบายต่อไปว่า แผนดังกล่าวใช้หลักธรรมที่สำคัญในพุทธศาสนา ๓ ประการ คือ งดเว้นการทำความชั่ว กระทำแต่ความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ทั้งนี้ โดยพยายามแก้ปัญหาความยากจนที่ต้นเหตุของปัญหา ซึ่งก็มีความหมายเช่นเดียวกับงดเว้นการทำความชั่ว ส่วนการทำความดีนั้นคือการนำทรัพยากรมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยเฉพาะอย่าง

ยิ่งการเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมบริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก รวมทั้งเน้นการพัฒนาเชิงคุณภาพแทนการพัฒนาเชิงปริมาณดังเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ส่วนการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส นั้น หมายถึงความพยายามในการลดอัตราเร่งการพัฒนาทางด้านวัตถุ ทั้งนี้เพราะการเร่งพัฒนาทางวัตถุนั้นอาจจะก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมและจิตใจได้ ดังนั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ ๕ จึงจัดทำขึ้นเพื่อสนับสนุนกระบวนการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง เพื่อลดผลกระทบทางสังคมที่เกิดจากการพัฒนาทางวัตถุที่รวดเร็วเกินไป (Unakul, 1988 : 1-10)

เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้เขียนหนังสือชื่อ *Buddhist Economics* และต่อมาได้ขยายเนื้อหาและเปลี่ยนชื่อจากเดิมเล็กน้อยในเดือนกรกฎาคม ๒๕๓๗ ชื่อว่า *Buddhist Economics : A Middle Way for Market Place* ได้อธิบายความหมายของคำต่างๆ ในวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์ เป็นต้นว่า มูลค่า (value) การบริโภค (consumption) ความพอประมาณ (moderation) การไม่บริโภค (non-consumption) การบริโภคมกเกินไป (overconsumption) สันโดษ (contentment) การทำงาน (work) การผลิตและการไม่ผลิต (production and non-production) การแข่งขันและการร่วมมือ (competition and cooperation) โอกาสที่จะเลือก (choice) และทัศนะคติของชีวิต (life views) โดยชี้ให้เห็นว่าความไม่รู้หรืออวิชชา นั้น เป็นข้อจำกัดของชีวิต ก่อให้เกิดเป็นปัญหาคือความทุกข์ ซึ่งถ้าปราศจากปัญญามนุษย์ก็จะตกเป็นทาสของตัณหา และพยายามต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้มีชีวิตอยู่ภายใต้การบงการของตัณหาในโลกซึ่งไร้ความปราณี (hostile world) นำไปสู่การแสวงหาและสะสมวัตถุที่สนองผลประโยชน์หรือความต้องการส่วนตน (self-interest) ที่ได้รับการสนับสนุนหรือหล่อเลี้ยงโดยอวิชชา

ถ้าหากเกิดมี ปัญญา หรือความรู้เท่าทันทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาวะความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ความปรารถนาจะเปลี่ยนมาอยู่ในรูปของ จันตะ ซึ่งจะนำไปสู่ ความมีชีวิตที่ดี (well-being) หรือประโยชน์กับทุกฝ่าย นำไปสู่ความพยายามที่สร้างสรรค์โดยไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ ถ้าหากปราศจากเสียซึ่งตัณหา คุณค่าที่แท้จริงของกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกชนิดจะพึงบังเกิดขึ้น ถ้ายังมีตัณหา ความทะยานอยาก ความหลงผิด จะยังคงมีต่อการอยากได้สิ่งที่จะต้องตาต้องใจ และดึงดูดทางเพศ คุณค่าเทียมจะปิดบังคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ ถ้าเข้าใจดังนี้แล้วย่อมสามารถอธิบายความหมายของการบริโภค การผลิต การแข่งขัน โอกาสที่จะเลือก และความมั่งคั่ง ได้อย่างมีความหมายมากกว่าที่ปรากฏอยู่ในวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่สิ่งทั้งหลายถูกรอบงำด้วยกิเลส (Payutto, 1994 : 38-59)

ในปี ๒๕๓๗ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ นักคิดชั้นนำของไทยได้เขียนหนังสือชื่อ *A Buddhist Vision for Renewing Society* ในส่วนที่เกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์อยู่ในหัวข้อที่ชื่อว่า "Buddhist and Development" และ "Buddhist and Society" ในหัวข้อ "Buddhist and Development" สุลักษณ์ ได้เตือนว่า คำว่า "พัฒนา" ทั้งในภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า "ยุ่งเหยิง" หรือ "สับสน" และในพุทธศาสนา คำว่า "พัฒนา" อาจหมายถึงการก้าวหน้าหรือถอย

หลังก็ได้ ทั้งได้ตั้งคำถามว่า “เมื่อระบบเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับระบบทุนนิยมที่เน้นระบบเศรษฐกิจตลาด ซึ่งถ้าหากจะทำให้ระบบเศรษฐกิจขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จะต้องเพิ่มความโลภ ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค คำถามก็คือ จะมีศาสนาใดบ้างที่สามารถส่งเสริมพฤติกรรมลักษณะนี้ได้ (Sivaraksa, 1994 : 62) ส่วนหัวข้อที่ชื่อว่า “Buddhism and Society” เขาได้ชี้ให้เห็นว่า “ทฤษฎีสังคมนิยมมีความสอดคล้องกับหลักการในพุทธศาสนา โดยไม่มีความจำเป็นจะต้องตีความให้เกินความเป็นจริง” (Sivaraksa, 1994 : 195) เขาได้อ้างคำพูดของ เหมา เจ๋อ ตุง ที่ยอมรับว่า มารดาของเขาเป็นผู้ที่มีความเมตตา กรุณา เนื่องจากมารดาของเขาเป็นชาวพุทธ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อตัวของเหมาเอง สุลักษณ์ ชี้ให้เห็นว่า ถ้าหากลัทธิมาร์กซิสต์ ลดความก้าวร้าวลง แต่เพิ่มขันติธรรมให้มากขึ้นและมีความถ่อมตัวมากขึ้น มีความกล้าหาญตามแบบฉบับของมาร์กซิสต์ การมีวิสัยทัศน์และความพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อความถูกต้อง เมื่อรวมกับความอ่อนโยน การรู้จักตนเองอยู่เสมอ ไม่มีความทุกข์ อหิงสกรรมแบบชาวพุทธ จะเป็นปัจจัยหนุนที่สำคัญสำหรับส่งเสริมสังคมที่มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น (Sivaraksa, 1994 : 208)

จะเห็นได้ว่าคำอธิบายของ สุลักษณ์ ค่อนข้างจะใกล้เคียงกับ พุทธทาส ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือสังคมนิยมมีความใกล้เคียงกับพุทธธรรมเป็นอย่างยิ่ง โดยสังคมนิยมมีข้อเด่นที่เข้าใจ และสามารถวิเคราะห์ปัญหาโครงสร้างอย่างเป็นระบบ แต่ขณะเดียวกันก็มีจุดอ่อนที่มักจะมี ความก้าวร้าวรุนแรง แทนที่จะเน้นขันติธรรมและอหิงสกรรม เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกจาก ชูมา เคอร์ ที่มีอิทธิพลต่อนักเขียนที่นำมาอ้างในที่นี้เป็นส่วนใหญ่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำด้านความคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ในระดับโลกอีกผู้หนึ่ง จะเห็นได้ว่าไม่ว่าในงานเขียนของ อเล็กซานดริน อีโนเอะ และ อารยะรัตเน ที่กล่าวมาแล้วล้วนแต่อ้างถึงงานของสุลักษณ์ และถือว่าเป็นผู้นำแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญของโลกคนหนึ่ง

ในช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศไทยมีการขยายตัวในอัตราที่สูง (๒๕๓๐-๒๕๓๘) โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเองก็มีได้ทรงพอพระทัยนัก ดังที่ได้มีพระราชดำรัสเตือนพสกนิกรในเรื่องความประมาทอันเกิดจากความเสียง พร้อมทั้งเสนอแนวทางลดความเสี่ยงด้วยการเสนอทฤษฎีใหม่ ในปี ๒๕๓๗ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ไมเคิล พาร์นเวลล์ (Michael Parnwell) ผู้เชี่ยวชาญด้านไทยศึกษาและพัฒนามาก็ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาจากการพัฒนาที่ไม่ได้ดุลยภาพในหนังสือที่ชื่อว่า *Uneven Development in Thailand* ในหนังสือดังกล่าวได้อ้างถึงคำสัมภาษณ์ของ สิบปนนท์ เกตุทัต ซึ่งปัจจุบันเป็นประธานคณะกรรมการบริหาร คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยได้อภิปรายเกี่ยวกับความหมายของ “การพัฒนา” ในปี ๒๕๓๓ ดังนี้ “วัฒนธรรมทางการเมืองของเราได้รับอิทธิพลอย่างลึกซึ้งจากมาตรฐานในพุทธธรรม มาตรฐานที่เราใช้ประเมินความก้าวหน้าของเราในความหมายของ การพัฒนาที่แท้จริง จึงควรจะสอดคล้องกับมาตรฐานในพุทธธรรม (Parnwell, 1996 : 289) ในงานศึกษาเดียวกันนี้ พาร์นเวลล์ ได้อ้างคำสัมภาษณ์ของ สนิตสุตา เอกชัย ในปี ๒๕๓๗ (ซึ่งเป็นปีที่ประเทศไทยยังมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูง) ที่เน้นหลักความพอประมาณหรือทางสาย

กลางในพุทธธรรมดังนี้ “พวกเราควรจะใช้ชีวิตที่เรียบง่ายกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน บริโภคให้น้อยลง แบ่งปันกันให้มากขึ้น ไม่ใช่เป็นเพราะว่าเป็นการทำบุญทำกุศล แต่เพราะการดำเนินชีวิตและโครงสร้างทางสังคมที่ดำรงอยู่ ได้รับการสร้างขึ้นและสนับสนุนด้วยความทุกข์ยากของผู้คนเป็นจำนวนมาก เราจึงควรที่จะต้องเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตและโครงสร้างทางสังคมในลักษณะที่ไม่เพียงแต่จะช่วยบุคคลที่มีสถานะภาพต่ำต้อยในสังคมให้มีชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นการช่วยให้คุณภาพชีวิตของเราเองดีขึ้นด้วย” (Parnwell, 1966 : 289)

ในปี ๒๕๔๐ ในหนังสือของ โจนาธาน ริกก์ (Jonathan Rigg) ที่มีชื่อว่า *Southeast Asia : the Human Landscape of Modernization and Development* ซึ่งกล่าวถึงการพัฒนาของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเน้นประเทศไทยและอินโดนีเซียเป็นหลัก ก็ได้นำทฤษฎีทางเลือกในการพัฒนา โดยนำกรณีพุทธเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์อิสลามมาพิจารณาในฐานะเป็นทางเลือกของการพัฒนาในประเทศไทยและอินโดนีเซียตามลำดับ (Rigg, 1997 : 51-53) ประเด็นที่ต้องการชี้ให้เห็นในที่นี้ก็คือ แม้นักเขียนต่างชาติที่ศึกษาเรื่องเมืองไทยไม่ว่าจะเป็น พาร์เนเวลล์ หรือ ริกก์ ย่อมไม่สามารถที่จะกล่าวถึงการพัฒนาของไทยโดยละเอียดที่จะพิจารณาประเด็นพุทธเศรษฐศาสตร์ ไม่ว่าพวกเขาจะเข้าใจอย่างดีหรือไม่ หรือจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม

ในปี ๒๕๔๐ เช่นกัน ปรียานุช พิบูลศรีบุตร ข้าราชการของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เขียนวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอกที่มีชื่อว่า *An Outline of Buddhist Economic Theory and System* เสนอแก่มหาวิทยาลัย Simon Fraser รัฐ British Columbia ประเทศแคนาดา โดยวิทยานิพนธ์ดังกล่าวเธอได้แบ่งทฤษฎีออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเรียกว่า ทฤษฎีปฏิฐาน (positive theory) และอีกส่วนหนึ่งเรียกว่า ทฤษฎีปทัสฐาน (normative theory) โดยส่วนที่เป็นทฤษฎีปฏิฐาน ได้พัฒนาจากข้อเท็จจริง (axiom) ๓ ประการ คือ หลักอนัตตา หรือความไม่มีตัวตน อนิจจัง ความไม่เที่ยงแท้ และทุกขัง ซึ่งเธอใช้คำภาษาอังกฤษว่า (unsatisfactoriness) พร้อมกับกระบวนการทัศน์ของพุทธเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวกับ ธรรมชาติของมนุษย์ (๑) ปัจเจกชนแต่ละคน ล้วนแต่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งทั้งหมดที่มีความสัมพันธ์กัน (๒) ปัจเจกชนแต่ละคนไม่มีความรู้ที่สมบูรณ์ การวิเคราะห์โดยการใช้ Game Theory เพื่อสร้างทฤษฎีปฏิฐานเศรษฐศาสตร์ โดยที่ตัวแสดงทางเศรษฐกิจ (economic agent) พยายามดำเนินการเพื่อจะลดความทุกข์ ความเข้าใจที่ทุกคนรู้ว่าทุกคนล้วนมีความทุกข์และต้องการปลดปล่อยความทุกข์จะทำให้แต่ละคนไม่พยายามสร้างความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น

แต่เนื่องจากสภาวะของ อวิชชา หรือความไม่รู้ จึงไม่สามารถใช้การมีปฏิริยาได้ตอบในลักษณะเป็นกลไกของทฤษฎีปฏิฐานแต่เพียงอย่างเดียวได้ ต้องอาศัยทฤษฎีปทัสฐานซึ่งได้จากหลักการดำเนินชีวิตที่ดีสำหรับผู้ครองเรือนในพุทธธรรมที่จะช่วยให้ชีวิตมีความสุข อันประกอบด้วย ความเชื่อในกฎแห่งกรรม และเชื่อมั่นใน ทาน ศีล ภาวนา นั่นคือ การบริจาคและมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การละเว้นการประพฤตินสิ่งที่ไม่ถูกทำนองคลองธรรม และการมีสมาธิและ

ปัญญา ซึ่งจะช่วยชีวิตมีความสุขพ้นจากความทุกข์ ก็จะช่วยให้อัตว์แสดงทางเศรษฐกิจ (economic agent) ลดความทุกข์ลงได้ (Piboolsravut, 1997 : 148-183)

ในปี ๒๕๔๒ ซึ่งมีการจัดงานฉลอง ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้มีการพิมพ์หนังสือชื่อ *Socially Engaged Buddhism for the New Millennium* ซึ่งมีบรรณาธิการร่วมประกอบด้วย Sulak Sivaraksa, Pipob Udomittipong และ Christ Walker ได้มีบทความที่อาจจะพิจารณาได้ว่าเกี่ยวข้องกับ พุทธเศรษฐศาสตร์ ๔ บทความคือ “A Buddhist Approach to Social and Economic Development : An Experience from Sri Lanka” โดย A.T. Ariyaratne, “Buddhist Engagement in the Global Economy” โดย Helena Norberg – Hodge, “Overcoming the Grip of Consumerism” โดย Stephanie Gaza และ “the Spiritual Roots of Modernity Buddhist Reflections on the Idolatry of the Nation – state, Corporate Capitalism and Mechanistic Science” โดย David Loy

เนื่องมาจากงานของ อริยะรัตเน ได้มีการกล่าวถึงและนำมาอ้างอิงไว้ในบางส่วน ส่วนงานของ เดวิด ลอย ก็ได้นำมาใช้อ้างอิงสำคัญในงานเขียนของผู้เขียนที่รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มขณะนี้แล้วนั้น และงานคล้ายๆ กับของ สเตฟานี กาชว ก็มีการอภิปรายไปแล้ว ในที่นี้จึงจะพิจารณา งานของ เฮเลนนา นอร์เบอร์ก-ฮอดจ์ เป็นสำคัญ นอร์เบอร์ก-ฮอดจ์ เน้นให้เห็นว่า โลกาภิวัตน์ที่มาพร้อมกับการค้าเสรีมีส่วนสำคัญในการทำลายความหลากหลายของชีวิต กฎอนิจจังและกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนา ช่วยอธิบายช่องว่างทางเศรษฐกิจของประชากรของโลกที่ขยายตัวมากขึ้น พุทธธรรมจะช่วยให้สามารถถอยออกมาจากโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีสติ การเน้นพุทธเศรษฐศาสตร์เท่ากับการเพิ่มความแข็งแกร่งให้แก่ชุมชนและท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้เป็นภูมิคุ้มกันภัยจากโลกาภิวัตน์ได้เป็นอย่างดี

ที่ได้มีการนำวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาแสดงไว้ในที่นี้เพื่อชี้ให้เห็นว่า ได้มีความพยายามที่จะประยุกต์ พุทธธรรม มาใช้ในการแก้ปัญหาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในประเทศไทย นานกว่า ๖๐ ปีมาแล้ว ในขณะที่เดียวกัน ก็มีความพยายามที่จะนำเอาความคิดในพุทธธรรมมาพัฒนาเป็นพุทธเศรษฐศาสตร์ ในเวลาใกล้เคียงกับที่ ชูมาเคอร์ เขียนหนังสือชื่อ *Small is Beautiful* นี้ปี ๑๙๗๓ อย่างน้อยก็โดยธรรมบรรยายของพระพุทธทาสภิกขุ (๒๕๑๘) หลังจากนั้น ก็มีความพยายามที่จะพัฒนาเป็นตัวเนื้อหาของวิชา โดยงานที่นับว่าเด่นที่สุดก็คืองานของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ที่เขียนหนังสือชื่อว่า *Buddhist Economics : A Middle Way for Market Place* ในปี ๒๕๓๗ และล่าสุดก็คือวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ ปรียานุช พิบูลย์ศราวุฑู ที่ชื่อว่า *An Outline of Buddhist Economics Theory and System* ในปี ๒๕๔๐ ซึ่งพยายามพัฒนาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เพื่อลดปัญหาความไม่พึงพอใจ (unsatisfactoriness) หรือความทุกข์ ในขณะที่เดียวกันก็มีการพัฒนาตัววิชาจากนักวิชาการและนักคิดชาวอเมริกัน ญี่ปุ่น และศรีลังกาตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยมี สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นผู้มีอิทธิพลสำคัญในความคิดของบรรดานักคิดเหล่านี้

แต่จุดที่ยังขาดหายไปและต้องการพัฒนาอย่างเป็นระบบก็คือ ความพยายามในการเข้าใจกระบวนการทัศน์ที่เกี่ยวกับมนุษย์ของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากตะวันตก ซึ่งจำเป็นจะต้องมีการศึกษาประวัติความเป็นมาของวิชาเศรษฐศาสตร์อย่างเป็นระบบ เพื่อค้นพบส่วนที่อาจจะก่อให้เกิดปัญหาในแนวความคิดการวิเคราะห์ของวิชาดังกล่าว พร้อมกับนำเอากระบวนการทัศน์ที่เกี่ยวกับมนุษย์ในพุทธธรรม ประยุกต์เข้ากับวิชาเศรษฐศาสตร์ เพื่อให้เป็นศาสตร์ที่สามารถรับใช้มนุษย์ได้อย่างแท้จริง แทนที่อาจจะสร้างความแปลกแยกหรือเป็นอันตรายต่อมนุษย์อย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน งานศึกษาพุทธเศรษฐศาสตร์ขั้นนี้จึงพัฒนาขึ้นมาในทิศทางที่ได้กล่าวไปแล้ว

๔. พัฒนาการแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์

๔.๑ การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ขององค์ความรู้ที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตก

ตก

นับจากยุคทันสมัยซึ่งเริ่มจากปลายศตวรรษที่ ๑๙ มาสู่ต้นศตวรรษที่ ๒๐ จากเดิมที่เคยมีความเชื่อในคำตอบที่ถูกต้องเพียงหนึ่งเดียว เชื่อในความเป็นกลไกของวิชาวิทยาศาสตร์แบบของนิวตัน (Newton) เชื่อว่าวิชาคณิตศาสตร์อยู่เบื้องหลังกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติทุกชนิด และสามารถนำไปใช้อธิบายทุกสิ่งทุกอย่างได้ เริ่มมีการสั่นคลอน เนื่องจากการพัฒนาองค์ความรู้ของ ควอนตัมฟิสิกส์ (Quantum Physics) ในขณะที่เกิดความสั่นคลอนในวิชาคณิตศาสตร์ที่มีความเสี่ยงที่จะอธิบายกรณีทั่วไป เนื่องจากได้พบข้อเท็จจริงวิชาคณิตศาสตร์ก็มีสถานะภาพเป็นเพียงวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ที่ผู้ที่อยู่ในวงคณิตศาสตร์มีวิธีการอธิบาย และสื่อความหมายตามวิธีการในหมู่คนที่มีความเชื่อเหมือนกัน ซึ่งมีความเข้าใจร่วมกันในระดับหนึ่ง

ที่แน่นอนก็คือ วิชาปรัชญา ซึ่งเป็นเรื่องของความคิดที่ไม่จำเป็นต้องผ่านการทดสอบจากการปฏิบัติ จึงเป็นวิชาที่ว่าด้วยการพูดคุยกัน ถ้าหากโชคดีอาจจะมีข้อตกลงหรือยุติร่วมกันได้ ซึ่งจะต้องลุลกลามไปถึงศาสนาซึ่งอยู่บนพื้นฐานของศรัทธาหรือความเชื่อ ที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความจริงแห่งยุคสมัย รวมทั้งสภาวะแวดล้อมของกลุ่มบุคคลที่มีความเชื่อหรือศรัทธาร่วมกัน ที่จะปรับความเชื่อเหล่านั้นให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของพวกเขา มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในวิชารัฐประศาสนศาสตร์ที่ไม่เชื่อในเรื่องกระบวนการตัดสินใจของรัฐอย่างมีเหตุผลอีกต่อไป ส่วนในวิชาเศรษฐศาสตร์นั้นก็มีแนวความคิดที่วิพากษ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้นยังเน้นความสัมพันธ์ทางวิทยาศาสตร์แบบของนิวตัน และยังมีความพยายามใช้คณิตศาสตร์ในการสร้างกฎเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์เป็นหลัก โดยไม่ได้คำนึงว่าข้อสมมติฐานที่ใช้นั้นจะสอดคล้องกับความความเป็นจริงหรือไม่

อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนที่สำคัญของยุคหลังทันสมัยนั้นก็สืบผลจากวิวัฒนาการทางความคิดในอารยธรรมตะวันตกคือความคิดประเภทสุดขั้ว มีการแยกเป็นขาคือเป็นด้ายอย่างชัดเจน เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อในคำตอบหนึ่งเดียวที่ตายตัว อีกขั้วหนึ่งก็คือไม่มี

อะไรเลยที่จะมีคำตอบที่ถูกต้อง ทั้งหมดกลายเป็นเรื่องของการสนทนาและจะมีการยอมรับความเห็นร่วมกันในขณะที่ใดขณะหนึ่งหรือไม่ โดยไม่ยอมรับว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่เป็นความจริง ที่เป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นในธรรมชาตินอกเหนือจากความควบคุมของมนุษย์ และกฎเกณฑ์เหล่านั้นอาจจะมียุทธวิธีต่อชีวิตมนุษย์ โดยมนุษย์จะมีชีวิตที่ไม่มีชีวิตที่ขัดแย้งหรือมีความทุกข์ จะต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์เหล่านั้น

ทั้งหมดนี้นำไปสู่การศึกษาที่มาของความคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกที่เน้นการมีคำตอบแน่นอนตายตัว และมีการแบ่งแยกถูกผิดและขาวดำออกจากกันอย่างชัดเจน ซึ่งมีที่มาจากแนวความคิดว่าด้วยกฎธรรมชาติแบบตะวันตก อันจะต้องย้อนกลับไปศึกษากำเนิดของปราชญ์แห่งกฎธรรมชาติ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นในโลกร่วมกันคือประมาณ ๕๐๐-๖๐๐ ปีก่อนคริสตกาล โดยในยุโรปมีจุดเริ่มต้นจากอารยธรรมของกรีก ส่วนในเอเชียอันั้นคือพระพุทธเจ้าในบริเวณเทือกเขาหิมาลัย และในจีนนั้นในบริเวณหูหนาน หรือเหอหนาน ซึ่งมีปราชญ์ที่สำคัญคือ เล่าจื๊อ อันเป็นผู้ก่อตั้งลัทธิเต๋า จุดเด่นที่สำคัญของปราชญ์กฎธรรมชาติก็คือ ก่อนหน้านั้นมีความเชื่อของมนุษย์ร่วมกันว่า สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโลกนั้นล้วนแต่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพดาฟ้าดินเป็นผู้กำหนดหรือบันดาลให้เกิดขึ้น แต่ปราชญ์แห่งกฎธรรมชาติเชื่อว่าในธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนอยู่แล้ว ส่วนประเด็นที่ว่าผู้ใดสร้างขึ้นหรือไม่ อยู่นอกเหนือความสามารถของมนุษย์ที่จะใช้เหตุผลเพื่อการทำความเข้าใจได้ จึงไม่ควรที่จะเสียเวลาไปหาคำอธิบาย ส่วนที่สำคัญกว่านั้นก็คือ เมื่อกฎธรรมชาติเป็นเช่นที่มนุษย์ทราบและเข้าใจ มนุษย์ควรจะมีท่าทีต่อกฎธรรมชาติเหล่านั้นอย่างไร

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างปราชญ์กฎธรรมชาติตะวันตกกับปราชญ์กฎธรรมชาติของตะวันออกก็คือ ปราชญ์กฎธรรมชาติตะวันตกเน้นการใช้กฎธรรมชาติเพื่อจำแนกสิ่งต่างๆ ออกจากกัน (identification) เป็นต้นว่า มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งไม่มีชีวิต เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มีธรรมชาติที่ต่างกัน การเน้นการจำแนกสิ่งต่างๆ ออกจากกันจึงนำไปสู่การวิเคราะห์ในเชิงสถิตย์ (static analysis) มีแนวโน้มในการวิเคราะห์สถานะการณ์ที่เป็นจุดดุลยภาพ โดยแนวคิดแบบกรีกนั้นเน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับนครรัฐเป็นหลัก และต้องการหาคำตอบว่า นครรัฐในอุดมคตินั้นควรจะสร้างขึ้นมาจากในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมอย่างไร ในขณะที่ปราชญ์ธรรมชาติตะวันออกเน้นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่งทั้งหลาย เน้นความลงตัวตามธรรมชาติ (natural harmony) และเน้นว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แนวการวิเคราะห์จึงเป็นการวิเคราะห์ในลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamic analysis) และเน้นสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

จากการที่ปราชญ์กฎธรรมชาติตะวันตกเน้นการใช้กฎธรรมชาติเพื่อการจำแนกประเภทเป็นหลัก จึงมีแนวโน้มที่จะสร้างระบบคิดที่เป็นตรรกะ ในการจำแนกประเภทเป็นขาวเป็นดำเด็ดขาดออกจากกันและไม่คำนึงถึงพื้นที่ตรงกลาง จุดนี้จึงเป็นจุดที่นำไปสู่วิวัฒนาการของตรรกะที่สับสน ซึ่งก็เป็นลักษณะที่เด่นของอารยธรรมตะวันตก และที่ยังมียุทธวิธีสืบมาจน

ตราบเท่าทุกวันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นสมมติฐานที่เกี่ยวกับมนุษย์ เริ่มจาก เพลโต (Plato) ที่เชื่อว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผลเนื่องจากความตกต่ำของมนุษย์ (fall of man) ในขณะที่อาริสโตเติล (Aristotle) ซึ่งเป็นศิษย์ของ เพลโต (Plato) เชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล เพราะพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์และพระเจ้าย่อมมีเหตุผล มนุษย์จึงมีเหตุผล ความแตกต่างดังกล่าวนำไปสู่การแบ่งขั้วทางความคิดโดยสิ้นเชิง เพราะถ้าหากมนุษย์เป็นผู้มีเหตุผล สังคมมนุษย์ย่อมเป็นสังคมในอุดมคติหรืออาณาจักรของพระเจ้าได้ แต่ถ้าหากมนุษย์ไม่มีเหตุผล จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องสร้างมาตรการหรือสถาบันทางสังคม ขึ้นมาควบคุมการพฤติกรรมของมนุษย์ ให้ดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบของความมีเหตุผล

ลักษณะดังกล่าวต่างกับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เน้นพื้นที่ตรงกลางมากกว่า ลักษณะสุดขั้ว นั่นคือ มนุษย์นั้นปกติเกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรืออวิชชา แต่มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่น ๆ ที่มีศักยภาพที่จะได้รับการพัฒนาต่อไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด การพัฒนามนุษย์ที่สำคัญก็คือการจัดความไม่รู้หรืออวิชชา ด้วยการให้ความรู้หรือวิชา และเมื่อมนุษย์มีความรู้มากขึ้น มนุษย์ย่อมจะมีเหตุผลมากขึ้น จุดสุดยอดของความรู้คือความรู้ความจริงที่สูงสุด 4 ประการ หรือ อริยสัจ คือรู้ว่าอะไรคือความทุกข์ รู้ว่าทุกข์เกิดขึ้นได้อย่างไร รู้ว่าจะต้องทำให้ทุกข์ดับไปให้สิ้น และรู้วิธีดับทุกข์ ความรู้เช่นนี้จะช่วยให้มนุษย์ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นอริยะบุคคล เป็นมนุษย์ที่มีเหตุผลโดยสมบูรณ์ ดังนั้น ในพุทธธรรม มนุษย์จะมีเหตุผลหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์ได้รับการพัฒนาอย่างน้อยเพียงใด ทุกอย่างจึงขึ้นกับเงื่อนไข (condition) มิใช่เป็นสิ่งแน่นอนตายตัว ซึ่งสะท้อนลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamism) ของความคิด

๔.๒ วิวัฒนาการความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของกรีก

แนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของกรีกศึกษาได้จากแนวคิดของเฮสิียด (Hesiod) ประมาณ ๘๐๐ ปีก่อนคริสตกาลมาจนถึงอริสโตเติล โดย เฮสิียด (Hesiod) นั้นถือว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์คนแรกของโลกที่เน้นประเด็นความขาดแคลน โดยเน้นว่าการแข่งขันจะช่วยลดปัญหาความขาดแคลน เดโมคริตุส (Democritus) กล่าวถึงการกำหนดราคาของสินค้าและเป็นผู้แนะนำความหมายมูลค่าที่เป็นอัตวิสัย (subjective value theory) ซึ่งก็คือจุดกำเนิดของความหมายอรรถประโยชน์ในระยะเวลาต่อมา ส่วนความมีประโยชน์อาจไม่มีความหมายมากนักถ้าอุปทานมีจำนวนไม่จำกัด และสอนให้มนุษย์พยายามจำกัดความปรารถนา เพื่อจะได้รู้สึกว่ามีค่าขึ้นโดยเปรียบเทียบ เพลโต เน้นเรื่องการแบ่งงาน ซึ่งได้จาก โซกราตีส (Socrates) อาจารย์ของเขาที่ต้องการเน้นสภาวะที่ยั่งยืนของนครรัฐ ส่วน อริสโตเติล นั้นเน้นประเด็นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน และนำประเด็นอุปทานเข้ามาพิจารณาพร้อมกับอุปสงค์ที่เริ่มโดยเดโมคริตุส หลังจากนั้น ความคิดแบบกรีกได้ถูกส่งต่อผ่านสำนักสโตอิก (Stoic) ไปยังโรม (Rome) โดยมีนักกฎหมายของโรมที่มีชื่อเสียงในต้นคริสต์ศตวรรษ ซึ่งเป็นตัวแทนของสำนักความคิดนี้คือ ชิเซโร (Cicero)

๔.๓ วิวัฒนาการความคิดเศรษฐกิจศาสตร์ของยุโรปสมัยกลาง

แนวคิดทางเศรษฐกิจศาสตร์ในยุคกลางของยุโรปเริ่มจากยุคเริ่มต้นของโรม (คริสต์ศตวรรษที่ ๑ ถึง ๓) เป็นยุคที่กฎหมายโรมันได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย บนพื้นฐานกฎธรรมชาติที่มนุษย์มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน และมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะไม่ยอมอยู่ใต้บังคับกฎหมายของรัฐ ส่วนผลทางเศรษฐกิจของแนวคิดแบบนี้ก็คือลัทธิการค้าเสรี ในขณะที่ความเชื่อในยุคต้นของคริสต์ศาสนาเห็นว่าอาชีพพ่อค้าเป็นอาชีพที่น่ารังเกียจที่สุด เพราะพ่อค้าไม่มีทางแสวงหากำไรโดยไม่กระทำผิด หลังจากที่จักรวรรดิโรมันล่มสลายในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ยุโรปตกอยู่ในยุคมืดที่มีการรบกวนระหว่างเจ้าศักดินาต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาดังกล่าว อันเป็นเหตุให้ศาสนจักรโรมัน ซึ่งมีการขยายอิทธิพลทางความคิดและการเมืองอย่างต่อเนื่อง กลับมามีอำนาจสูงสุดหลังจากสิ้นสุดยุคมืดในศตวรรษที่ ๑๐

ในช่วงของการล่มสลายของจักรวรรดิโรมันมีนักปราชญ์ฝ่ายคริสต์ที่มีชื่อเสียงคือ เซนต์ ออกุสติน (St Augustine) ซึ่งสืบทอดความเชื่อในความไม่มีเหตุผลของมนุษย์เช่นเดียวกับเพลโต และเน้นการทำความดีของมนุษย์ขณะที่มีชีวิตอยู่เพื่อจะได้มีโอกาสกลับคืนสู่อณาจักรของพระเจ้าในภายหลัง ความเชื่อของ เซนต์ ออกุสติน เกิดจากประสบการณ์จริงที่เห็นความเหลวแหลกของอาณาจักรโรมัน นักปราชญ์ของยุโรปในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นพระนิกายคาทอลิก และได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัย ซึ่งเปิดสอนกฎหมายศาสนจักร (Canon law) ที่มีชื่อเสียงในยุคนี้คือ มหาวิทยาลัยโบโลญญา (Bologna) ในอิตาลี นักปราชญ์ที่เด่นที่สุดในยุคนี้มีชื่อว่าเป็นสำนักสกอลาสติก (Scholastic) เนื่องจากเกือบทุกคนเป็นพระคาทอลิกและเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงของยุโรป ในจำนวนนี้บุคคลที่เด่นที่สุดคือ เซนต์ อไควนัส (St. Aquinas) ซึ่งเป็นอาจารย์ทางเทววิทยาจากมหาวิทยาลัยปารีส (Paris University) ผู้ที่รวบรวมเอาความคิดแบบกรีกและโรมในยุคต้นเข้า กับแนวคิดของศาสนาคริสต์ซึ่งมีรากจากศาสนายูดาห์เข้าไว้ด้วยกัน เป็นการผสมผสานอารยธรรมตะวันตกทั้งหมด ถือได้ว่าเป็นผู้สร้างกระแสแนวคิดอารยธรรมตะวันตกอย่างแท้จริงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 13 ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดสูงสุดของยุโรปสมัยกลาง

เซนต์ อไควนัส เน้นความมีเหตุผลของมนุษย์ เน้นกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเช่นเดียวกับ อริสโตเติล เน้นการใช้เหตุผลของมนุษย์ในการค้นหากฎธรรมชาติ ซึ่งเป็นวิธีการที่จะเข้าถึงพระเจ้าเนื่องจากพระเจ้าเป็นผู้สร้างกฎธรรมชาติ แนวคิดดังกล่าวเปิดทางให้สนับสนุนการค้าพบทางวิทยาศาสตร์แบบของนิวตันในระยะต่อมา ศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๓ จึงถือได้ว่าเป็นยุคของอารยธรรมและความรุ่งเรืองของยุโรปในยุคกลาง มีผลทำให้เกิดการก่อตัวของรัฐชาติ ซึ่งติดตามมาด้วยสงคราม ๑๐๐ ปีระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ และ ๑๕ เปิดโอกาสให้ สเปน ซึ่งมีได้เข้าร่วมสงครามโดยตรง พัฒนากองทัพเรือและขยายอาณานิคมไปสู่ทวีปอเมริกาและอาฟริกาตะวันออก มีการนำทองเข้าประเทศเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้นักคิด

สกอลาสติค ของ สเปน จากมหาวิทยาลัย ซาลามานกา(Salamanca) พัฒนาทฤษฎีปริมาณเงิน และการค้าระหว่างประเทศที่ทันสมัยมาใช้

โดยทั่วไปในยุคกลาง (ศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) และยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม (ปลายศตวรรษที่ ๑๕ ถึง ๑๗) ซึ่งอยู่ในยุคลัทธิเศรษฐกิจพาณิชย์นิยม เป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อทางความคิดเศรษฐกิจระหว่างจริยธรรมที่มีอยู่เดิมในคริสตศาสนา ที่เน้นความหมายของราคาที่เป็นธรรม (just price) กับประเพณีที่เห็นว่าการเก็บดอกเบี้ยจากเงินกู้ (usury) เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ควบคู่ไปกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เกิดจากลัทธิพาณิชย์นิยม อันประกอบด้วย ราชอาณาจักร อาณานิคม และเทคโนโลยีเรือปืน มีผลทำให้ความปรารถนาความมั่งคั่งมีอิทธิพลเหนือจริยธรรมคริสต์ศาสนาแบบดั้งเดิม คือแบบของ เซนต์ ออกุสติน ในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ในยุคนี้ได้มีการพัฒนาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีอุปสงค์และอุปทาน ทฤษฎีปริมาณเงิน และทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าถ้าไม่นำประเด็นเรื่องการแบ่งงาน การแข่งขันสมบูรณ์ และกลไกตลาดในหนังสือของ อัดัม สมิท ในศตวรรษที่ ๑๘ แล้ว ก็เกือบจะไม่มีอะไรใหม่ในแง่ของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่มีการกล่าวถึงแล้วในยุคนั้น

๔.๔ ความเสื่อมโทรมของศาสนจักร

ศาสนจักรเสื่อมลงเนื่องจากปัจจัยหลายประการ คือ ประการแรก เกิดจากคริสตจักรมีอำนาจมากเกินไป และเริ่มเน้นการสร้างความมั่งคั่งให้กับคริสตจักร ให้ความสนใจกับปัญหาด้านสวัสดิการของประชาชนลดลง เนื่องจากหันไปร่วมมือกับกษัตริย์สเปน ที่จะแสวงหาผลประโยชน์จากอาณานิคมผ่านลัทธิพาณิชย์นิยม ขณะเดียวกันรัฐชาติในยุโรปก็เริ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้น พร้อมกับมีการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่ขัดแย้งกับคำสอนในคริสต์ศาสนา จากการค้นพบของ โคเปอร์นิคัส (Copernicus) กาลิเลโอ (Galileo) โดยสองปัจจัยแรกเป็นปัจจัยหลักที่นำไปสู่การปฏิรูปทางศาสนา นำโดย มาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther) ซึ่งพยายามจะปฏิรูปศาสนาให้กลับไปหาแนวคิดของ เซนต์ ออกุสติน แต่เนื่องจากทุนนิยมที่ขยายตัวพร้อมกับพาณิชย์นิยมได้ก้าวไปไกลแล้ว ทำให้คำสอนของ จอห์น คาลวิน (John Calvin) และกลุ่มพิวริตันอังกฤษ (English Puritans) ได้รับความนิยมมากกว่า ผลของการปฏิรูปศาสนาเปิดทางให้ลัทธิทุนนิยมที่มีรากฐานจากพาณิชย์พัฒนาไปสู่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม เกิดรัฐชาติที่เข้มแข็งเป็นจำนวนมากในยุโรปตามมา เกิดนิกายโปรเตสแตนต์เป็นคู่แข่งของคาทอลิก และมีการพัฒนาความคิดทางวิทยาศาสตร์ให้ก้าวต่อไปจากเดิม โดยมีนักคิดที่สำคัญคือ นักคณิตศาสตร์อย่าง เรเน เดส์คาร์ตส์ (René Descartes) และนักฟิสิกส์กลศาสตร์อย่าง ไอแซค นิวตัน (Isaac Newton)

๔.๕ แนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์ยุคทันสมัย

การศึกษาความคิดเศรษฐศาสตร์ยุคทันสมัยได้รับอิทธิพลจากความคิดของ นิวตัน ความคิดของ นิวตัน เองได้รับการตีความสนับสนุนจากความคิดของ เซนต์ อีควินัส ขณะนี้

ความคิดของ เซนต์ อีควินัส ได้จากการหลอมรวมความคิดของอาริสโตเติล กฎหมายโรมัน รวมทั้งอิทธิพลของศาสนายูดาห์และคริสเตียนเข้าไว้ด้วยกัน จึงเป็นการสืบทอดกระแสวัฒนธรรมอารยธรรมตะวันตกตลอดสายที่สืบเนื่องต่อมาช้านาน

ในยุคเดียวกับ เดส์คาร์ตส์ ทอมัส ฮอบบส์ (Thomas Hobbes) ได้ชื่อว่าเป็นนักวัตถุนิยมสุดขั้วปฏิเสธความหมายทางจิตวิญญาณของพระเจ้า เน้นเป้าหมายสูงสุดในชีวิตของมนุษย์คือแสวงหาความพึงพอใจให้มากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็หลีกเลี่ยงความเจ็บปวดให้มากที่สุด แต่สิ่งที่ ฮอบบส์ อาจจะไม่ได้ตระหนักก็คือ ความพึงพอใจที่เขากล่าวถึงนั้นอาจจะแยกไม่ออกโดยเด็ดขาดจากความเจ็บปวด หรือความพึงพอใจของบุคคลหนึ่งอาจจะได้มาจากการเจ็บปวดของบุคคลอื่น สาเหตุที่ ฮอบบส์ ไม่อาจจะจำแนกได้อย่างนั้นอาจจะเป็นเพราะความคิดแบบแยกขาดที่สุดขั้วซึ่งเป็นอารยธรรมตะวันตกนั่นเอง นอกจากนี้ การค้นพบกฎที่ว่าด้วยแรงดึงดูดของระบบสุริยะจักรวาล ของ นิวตัน มีผลทำให้ จอห์น ลอค (John Locke) พยายามจะสร้างกฎแรงดึงดูดทางสังคม เมื่อมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมเปรียบเสมือนอะตอม (atom) ที่เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสสาร (matter) ซึ่งเปรียบเหมือนสังคม การที่สังคมดำรงอยู่อย่างปกติสุขนั้นน่าจะมีแรงดึงดูดในสังคมมนุษย์ และแรงดึงดูดนั้นควรจะเป็นความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (self-interest) เนื่องจากทุกคนเกรงความไม่มั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ทุกคนจึงยอมยกอำนาจของตนส่วนหนึ่งให้รัฐหรือสังคมเป็นผู้สร้างความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งเป็นสัญญาประชาคม พร้อมกันนั้น ลอค ก็สะท้อนความเห็นของ ฮอบบส์ ที่ว่ามนุษย์นั้นต้องการแสวงหาความพึงพอใจและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด

เป็นหน้าที่ของ อัดัม สมิท (Adam Smith) ที่จะพัฒนาแนวคิดนี้ให้เป็น “ทฤษฎีวิทยา ศาสตร์สังคม” อย่างครบวงจร คือ แสดงให้เห็นถึงกลไกการทำงานที่ทำให้ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเป็นผลดีกับสังคมโดยรวมด้วย โดย สมิท ได้นำประเด็นของการแบ่งงานที่ทำให้เกิดความชำนาญเพิ่มมากขึ้น ประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้น ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องมีการแลกเปลี่ยนผ่านระบบตลาด เพราะทุกคนไม่สามารถผลิตเพื่อสนองความต้องการของตนเองได้ทั้งหมด เมื่อตลาดมีการแข่งขันโดยสมบูรณ์ คือมีทั้งผู้ผลิตและผู้จำหน่ายจำนวนมาก ทุกฝ่ายจะได้รับประโยชน์สูงสุด ข้อเสนอของ สมิท จึงเป็นการพิสูจน์ว่าการที่ทุกคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนจะทำให้ส่วนรวมดีขึ้นด้วย เป็นการสร้างทฤษฎีแรงดึงดูดทางสังคมอย่างครบวงจร ความแตกต่างของข้อเสนอแบบ นิวตัน กับแบบของ สมิท คือ ทฤษฎีของ นิวตัน นั้นเป็นความจริงทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ แต่ความคิดของ ลอคและสมิท นั้น มีสถานภาพเป็นเพียงความคิด ที่ไม่มีระเบียบวิธีที่เป็นวิทยาศาสตร์ซึ่งจะสามารถพิสูจน์ข้อสรุปได้อย่างแน่นอน

เพื่อให้ครบถ้วนตามวิธีคิดของอารยธรรมตะวันตก เมื่อมีกลุ่มที่เชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล ก็มีสายความเชื่อว่ามนุษย์ไม่มีเหตุผล ที่เริ่มจาก เพลโต สืบทอดถึง เซนต์ ออกุสติน, มาร์ติน ลูเธอร์, จอห์น คาลวิน และ พิวริแทนแบบอังกฤษ ในบรรดานักวิทยาศาสตร์ชั้นนำที่มีอิทธิพลต่อ

สำนักคิดแนวนี้นี้ก็คือ ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) ที่นำเอาวิชาประวัติศาสตร์มารวมกับวิทยาศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์แนวประวัติศาสตร์ คือใช้ประวัติศาสตร์พิสูจน์ความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์ งานเด่นของ ดาร์วิน คือชี้ให้เห็นว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายมิได้เกิดจากความมีเหตุมีผล แต่เป็นการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ ถ้าหากจะมีเหตุผลก็มีเพียงเหตุผลเดียวนั้นก็คือ ความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ เพราะถ้าหากไม่สามารถสืบทอดเผ่าพันธุ์ให้ดำรงอยู่แล้ว เหตุผลก็จะไม่มีประโยชน์อะไร

ในบรรดานักคิดในสายนี้ประกอบด้วย เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็นนักสังคมแนวดาร์วิน (Social Darwinist) โดยอธิบายวิวัฒนาการสังคมมนุษย์ที่จะต้องมีการต่อสู้ดิ้นรนทุกยุคทุกสมัย ทุนิยมก็เป็นขั้นตอนของการต่อสู้อย่างหนึ่ง ส่วนผู้ที่ได้รับการพิสูจน์แล้วว่ามีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจคือนายทุนหรือนักธุรกิจ ซึ่งถ้าหากจะพิจารณาจากแนวโน้มระยะยาว สเปนเซอร์อาจจะมีส่วนถูกเพราะเริ่มต้นจากความคิดในคริสต์ศาสนาและในยุคกรีกก่อนหน้านั้นที่มีการดูหมิ่นเหยียดหยามพ่อค้า ว่าเป็นอาชีพที่ไม่สามารถสร้างความร่ำรวยโดยไม่ทำความผิดได้ จนมีอิทธิพลทำให้เกิดขบวนการกาลวิน และนำไปสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรม นับเป็นกระแสวิวัฒนาการในระยะยาวของชนชั้นดังกล่าว ขณะเดียวกัน คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) กลับเห็นว่าการเป็นคนที่เข้มแข็งและอยู่คู่โลกมาทุกยุคทุกสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรรมกรเป็นผลผลิตโดยตรงของระบบทุนนิยม เมื่อเรียนรู้เทคนิคการจัดตั้งและต่อสู้จากระบบทุนนิยมจะสามารถโค่นล้มทุนนิยมในที่สุด ทั้งสเปนเซอร์และมาร์กซ์ไม่มีใครนิยมชมชอบระบบทุนนิยม แต่เห็นว่าเป็นขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านที่จำเป็นของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ดังนั้น จะต้องทำให้ขั้นตอนดังกล่าวผ่านไปโดยเร็ว โดยเกิดความเจ็บปวดน้อยที่สุด เช่นเดียวกับที่สมิธไม่สามารถพิสูจน์ทฤษฎีแรงดึงดูดทางสังคมได้ ในกรณีของการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ของ นิวตัน สเปนเซอร์และมาร์กซ์ไม่สามารถมีข้อพิสูจน์ทางสังคมได้เช่นกรณีวิทยาศาสตร์แนวประวัติศาสตร์ของดาร์วิน

ผู้ที่ชี้ให้เห็นจุดอ่อนของการอธิบายแบบของสเปนเซอร์และมาร์กซ์ซึ่งขัดกับทฤษฎีของดาร์วินได้อย่างชัดเจนคือ ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ที่อธิบายว่า วิวัฒนาการของดาร์วิน เป็นวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีการสืบทอดเผ่าพันธุ์เกิดขึ้นจริง นายทุนหรือกรรมกรจะมีการสืบทอดต่อมาได้จะต้องมีการสืบทอดที่ผ่านการผสมพันธุ์จริง ดังนั้น สัญชาตญาณการผสมพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตและประสบการณ์ของการมีความสุขจากการผสมพันธุ์ จึงเป็นแรงจูงใจที่สำคัญในการทำให้มีการผสมพันธุ์เพื่อสืบทอดชาติพันธุ์ ซึ่งโดยปกติเพศผู้มักจะมีความก้าวร้าว จำเป็นที่สังคมจะต้องเข้ามาออกกฎเกณฑ์ควบคุมเพื่อปกป้องผู้อ่อนแอ การควบคุมดังกล่าวก่อให้เกิดความเก็บบก และอาจจะระเบิดขึ้นจนเป็นปัญหาสังคม ทางออกที่เสนอโดยฟรอยด์ก็คือการปรับแก้วัฒนธรรมที่จะทำให้ไม่เกิดความเก็บบกมากนัก แนวคิดของฟรอยด์จึงกลับมาเน้นความเป็นเอกชนและเสรีนิยม ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นกลุ่ม "ลัทธิ" ต่างๆ รวมทั้งกลุ่มที่เน้นความเป็นเสรีนิยมทางเศรษฐกิจในภายหลัง

๔.๖ วิชาเศรษฐศาสตร์ในศตวรรษที่ ๒๐

ภายหลังจากแนวคิดในศตวรรษที่ ๑๙ เพื่อความต่อเนื่องของเนื้อหาสาระในวิชาเศรษฐศาสตร์ในยุคปัจจุบัน จึงควรกล่าวถึงวิชาเศรษฐศาสตร์ในศตวรรษที่ ๒๐ เริ่มด้วยการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่สำคัญของ ไอน์สไตน์ (Einstein) โดยมีจุดเริ่มต้นที่ทฤษฎีสัมพันธภาพ (Relativity Theory) ที่อธิบายว่าทฤษฎีแรงดึงดูดในระบบสุริยะจักรวาลของนิวตันนั้นเป็นเพียงกรณีเฉพาะเจาะจงเท่านั้น เพราะกรณีทั่วไปสถานะการณ์ดังกล่าวอาจจะไม่เป็นเช่นนั้น การค้นพบของ ไอน์สไตน์สร้างความแปลกใหม่ในวิชาฟิสิกส์ และยังมี การเน้นความสำคัญของวิชาคณิตศาสตร์เพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งมีผลกระทบต่อความคิดในศาสตร์อื่นๆ โดยทั่วไป ในกรณีของเศรษฐศาสตร์ จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (John Maynard Keynes) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษเป็นผู้เสนอทฤษฎีทั่วไป (General Theory) ที่อธิบายว่าภาวะการจ้างงานเต็มที่ ที่อธิบายว่าเป็นกรณีปกติของนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิก หรือนักเศรษฐศาสตร์รุ่นก่อนหน้านั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นกรณีเฉพาะเช่นเดียวกับการค้นพบของนิวตัน ทั้งนี้เพราะโดยปกติแล้ว ระบบเศรษฐกิจจะทำให้เกิดผู้ว่างงานจำนวนหนึ่งอยู่เสมอ สาเหตุสำคัญเกิดจากค่าจ้างแรงงานไม่สามารถเคลื่อนไหวในทางลบหรือลดลง ทำให้ค่าจ้างแรงงานสูงกว่าผลิตภาพการผลิตหน่วยสุดท้าย นายจ้างจึงไม่ยอมจ้างงานเพิ่มขึ้นจนเกิดภาวะการจ้างงานเต็มที่ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องเข้าแทรกแซงโดยการยกระดับอุปสงค์รวม (aggregate demand) ให้สูงขึ้น การจ้างงานเต็มที่จึงเกิดขึ้นได้

พอล แซมมวลสัน (Paul Samuelson) นักเศรษฐศาสตร์อเมริกันได้มาช่วยทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์กลายเป็นวิทยาศาสตร์ฟิสิกส์โดยสมบูรณ์ โดยใช้ความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ที่จะอธิบายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจทั้งหมดอย่างเป็นระบบ ทำให้ความหมายของวิชาเศรษฐศาสตร์มีสถานะภาพเป็นศาสตร์ทางสังคมอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็ในความเชื่อของนักเศรษฐศาสตร์รุ่นต่อมา พร้อมกันนั้นแซมมวลสันก็เน้นเช่นเดียวกับเคนส์ คือประสิทธิภาพของตลาด (market efficiency) โดยเห็นว่า ถ้าจะให้ตลาดทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพตลาดจะต้องถูกแทรกแซงโดยรัฐที่เป็นผู้คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมตลอดเวลา ซึ่งเป็นข้อสมมติฐานที่สำคัญของแซมมวลสัน

มิลตัน ฟรีดแมน (Milton Friedman) เชื่อในเรื่องประสิทธิภาพของตลาดเช่นเดียวกับแซมมวลสัน แต่กลับเน้นตลาดเสรี (free market) ซึ่งเป็นอิทธิพลที่สืบทอดจากฟรอยด์และสเปนเซอร์ เนื่องจากฟรีดแมนมีความเห็นว่า ทั้งรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ถึงแม้ว่าจะมีความหวังดีอยู่บ้าง แต่ก็มิใช่ผลประโยชน์ส่วนตัวแอบแฝงอยู่ด้วย จึงมีผลทำให้การแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยรัฐมักไม่บรรลุผล นอกจากผลประโยชน์แอบแฝงส่วนบุคคลหรือของกลุ่ม ความล่าช้าอันเกิดจากระเบียบวิธีปฏิบัติในระบบราชการก็อาจสร้างปัญหาได้ ฟรีดแมน จึงเน้นให้รัฐบาลมีขนาดเล็กและเน้นการมีกฎกติกาที่ชัดเจน โปร่งใส และมีจำนวนไม่มาก ส่วนที่เหลือให้กลไก

ของตลาดเป็นผู้จัดการ ความคิดของฟริตแมนเป็นความคิดที่ถูกนำไปประยุกต์ใช้ทั่วโลกในยุคเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน

๔.๗ เศรษฐศาสตร์กระแสทางเลือก : เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม (Humanistic Economics)

หลังจากที่ได้ศึกษาวิวัฒนาการที่ยาวนานของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมาแล้ว สมควรที่จะได้เห็นมาสนใจเศรษฐศาสตร์กระแสทางเลือกที่มีอยู่มากมายขณะนี้ แต่กระแสหนึ่งที่ถูกเลือกนำมาศึกษาเพราะมีความใกล้เคียงกับพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือเศรษฐศาสตร์มนุษยนิยม เศรษฐศาสตร์มนุษยนิยมเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ อาจจะถือว่ามีกรเริ่มต้นอย่างเป็นทางการในทศวรรษ ๑๙๖๐ เมื่อมีการออกวารสารทางวิชาการที่มีชื่อว่า *The Journal of Humanistic Psychology* ในปี ๑๙๖๐ และตั้งเป็นสมาคมที่มีชื่อว่า The American Association for Humanistic Psychology นำโดยนักจิตวิทยาชื่อดังอย่าง อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) เน้นคุณค่าหรือความจำเป็นของมนุษย์ โดยอธิบายว่ามนุษย์มีการเติบโตทางคุณค่าหรือความจำเป็น หรือการให้คุณค่าทางวัตถุไปสู่ความจำเป็นหรือการให้คุณค่าทางสังคมและพัฒนาไปสู่คุณธรรมในที่สุด

แนวคิดดังกล่าวถ้าหากเน้นความจำเป็นในชีวิตเป็นหลัก สามารถย้อนยุคความคิดทางเศรษฐกิจไปถึง ทอมัส มอร์ (Thomas More) ที่เขียนหนังสือชื่อ *Utopia* แต่ในบรรดานักเศรษฐศาสตร์รุ่นต่อจาก อตัม สมิท คือ ซิสมอนดี (Sismondi) ที่เน้นว่าเป้าหมายสุดท้ายของวิชาเศรษฐศาสตร์ก็คือมนุษย์ ไม่ใช่ความมั่งคั่ง นักคิดที่ได้รับอิทธิพลจาก ซิสมอนดี คนต่อมาคือ จอห์น รัสคิน (John Ruskin) รัสคินได้รับความคิดของ ซิสมอนดี ผ่านอาจารย์ของเขาชื่อ โทมัส คาร์วิล (Thomas Carlyle) ผู้แปลงานของ ซิสมอนดี เป็นภาษาอังกฤษ และผู้ให้กำเนิดคำนิยามวิชาเศรษฐศาสตร์ว่าเป็นศาสตร์แห่งความหยาม งานสำคัญของ รัสคิน คือการโต้กระแสความคิดของ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Steward Mill) นักเศรษฐศาสตร์ชื่อดังในยุคนั้น ที่ยอมรับว่าการที่มนุษย์พยายามแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ อาจจะถือได้ว่าเป็นข้อสมมติฐานที่ยอมรับไม่ได้ ซึ่ง รัสคิน เห็นว่าความรักในเพื่อนมนุษย์และความรักในสังคมน่าจะเป็นเหตุผลที่สำคัญที่ทำให้สังคมมนุษย์ดำเนินต่อไปได้

หลังจาก รัสคิน ในอังกฤษเองก็มีนักคิดอย่าง ฮอบสัน (Hobson) ซึ่งเป็นนักคิดนักเขียน เป็นนักกิจกรรมทางการเมืองและสังคม ที่ช่วยให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายและนโยบายที่สำคัญในประเทศอังกฤษ ที่เอื้อต่อผู้ยากไร้เป็นจำนวนมาก นอกจาก ฮอบสัน ก็ยังมีนักคิดในสายนี้ก็คือ ริชาร์ด ทอว์นีย์ (Richard Tawney) นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชาวอังกฤษ ที่เน้นความเท่าเทียมกันของฐานะทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ผู้ที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจาก รัสคิน อีกผู้หนึ่งคือ กานธี (Gandhi) ซึ่งได้เขียนไว้ในอัตชีวประวัติของตนเอง ยอมรับว่าชีวิตของเขาได้เปลี่ยนไปหลังจากที่ได้อ่านหนังสือของ รัสคิน ในช่วงที่กลับจากอังกฤษหลังจากสำเร็จการศึกษา และเตรียมตัวจะไปทำงาน ในระหว่างการเดินทางบนรถไฟในประเทศอาฟริกาได้ ส่วนนักคิด

ชาวอังกฤษเชื้อสายเยอรมันที่สำคัญอีกผู้หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากการศึกษางานของ คานธี และการมีประสบการณ์จากการทำงานในประเทศพม่าคือ ชูมาเคอร์ ที่ได้อ้างผลงานไปแล้ว โดยที่ ชูมาเคอร์ เป็นนักคิดกระแสเศรษฐกิจศาสตร์มนุษย์นิยมที่เชื่อมเอาพุทธเศรษฐศาสตร์เข้าไปด้วย และเป็นผู้ที่จุดประกายให้มีการเขียนหนังสือพุทธเศรษฐศาสตร์ออกมาหลายเล่มดังที่ได้นำเสนอไปแล้ว

จุดร่วมที่สำคัญระหว่าง เศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยม และ พุทธเศรษฐศาสตร์ คือการจับเอาประเด็นความจำเป็นของมนุษย์แทนที่จะเน้นความปรารถนา ความต้องการหรือค้นหาเป็นหลัก โดยถือว่าความจำเป็นคือลักษณะพื้นฐานที่สำคัญร่วมกันของมนุษย์ โดยไม่ถูกจำกัดด้วยกาลเวลา เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ประเพณี และวัฒนธรรม ส่วนที่ต่างกันจริงๆ นั้นอยู่ที่การเน้นการพัฒนาหรือการเติบโตทางคุณค่าของมนุษย์ โดยที่เศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยมศึกษาจากพฤติกรรมของมนุษย์ และยังคงมีลักษณะที่เด่นอันเป็นผลจากอารยธรรมตะวันตก คือการเน้นความเป็นตัวตนของมนุษย์ ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์จะเน้นความไม่มีตัวตน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาทางปัญญา และเมื่อมีการพัฒนาทางปัญญาให้สูงขึ้นเรื่อยๆ แล้ว ความจำเป็นของมนุษย์ที่เป็นความจำเป็นเบื้องต้นมีเพียงความจำเป็นทางวัตถุเพื่อการดำรงชีพเพียงสถานเดียว เพราะความจำเป็นอื่นๆ ย่อมไม่มีความจำเป็น เมื่อสามารถเข้าถึงความจำเป็นเหล่านั้นได้ด้วยปัญญา

๕. พุทธเศรษฐศาสตร์

การพัฒนาวิชาพุทธเศรษฐศาสตร์นั้น เริ่มจากการใช้กฎธรรมชาติที่สำคัญซึ่งยังคงเป็นความจริงถึงปัจจุบันและคงจะเป็นความจริงต่อไปในอนาคตในลักษณะที่เป็น อกาลิก หรือไม่ถูกเปลี่ยนแปลงโดยเวลา กฎดังกล่าวก็คือกฎที่ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลง ความไม่แน่นอน หรือความไม่คงที่ (อนิจจัง) เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การที่จะยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน (อัตตา) ย่อมเกิดสภาวะที่ขัดแย้งกับความเป็นจริง สภาพความขัดแย้งดังกล่าวคือ ความทุกข์ หมายถึงความขัดข้องหรือขัดเคืองเนื่องจากการฝืนความเป็นจริงในธรรมชาติ ที่มนุษย์ไม่มีความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามความชอบหรือไม่ชอบของมนุษย์ได้ ทางแก้ที่ถูกต้องก็คือ เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริง หรือการมีปัญญาที่จะเข้าใจว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง เป็นความเที่ยงแท้ และเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนิจจังแล้ว การยึดมั่นถือมั่นในตัวตนย่อมเป็นสิ่งไม่พึงไม่กระทำ เพราะในความเป็นจริง ตัวตนเป็นสิ่งที่ไม่มีจริง เมื่อไม่มีการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ก็สามารถประพฤติตนให้สอดคล้องกับสภาวะธรรมชาติ ความขัดข้องหรือความขัดแย้งก็จะไม่เกิดเมื่อไม่มีความขัดข้อง ขัดแย้ง หรือความทุกข์ นั่นก็คือ ภาวะแห่งความสุข ซึ่งเป็นความสุขในความหมายที่ต่างจากคำว่า ความพึงพอใจ (pleasure) ที่พัฒนาจากอารยธรรมตะวันตก เพราะเป็นความสุขอันเกิดจากการที่ไม่มีทุกข์เป็นสำคัญ

ด้วยเหตุที่ปัญญา เป็นจุดเน้นที่สำคัญที่สุดของพุทธธรรม โดยมีอัตตาหรือความมีตัวตนเป็นภาพลวง แต่ขณะเดียวกันความเข้าใจในเรื่อง อนัตตา ก็มีใช่เป็นสิ่งที่สามารถเข้าใจได้ง่าย เครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์ที่จะช่วยให้เข้าใจ อนัตตา หรือความไม่มีตัวตน พร้อมกับเป็นการอธิบายด้วยว่า เหตุใดปัญญาจึงเกิดขึ้นได้ค่อนข้างยาก ก็ด้วยการวิเคราะห์ ชั้น ๕ หรือองค์ประกอบของมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งมาประจวบเหมาะกันพอดีในขณะใดขณะหนึ่ง ทำให้เกิดมีความรู้สึกเป็นตัวตนเกิดขึ้น แต่ถ้าหากมีการแยกส่วนต่างๆ ออกจากกัน ตัวตนก็ไม่มีจริง รูปนั้นทำหน้าที่เป็นประตูเปิดรับความรู้จากภายนอก ประกอบด้วยอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายสัมผัส และมโนสัมผัสหรือธรรมารมณ์ คือความสามารถในการเข้าใจสิ่งต่างๆ ผ่านสัญญา หรือหน่วยการรับรู้ซึ่งเรารู้แล้วในอดีต และการรับรู้สิ่งใหม่ๆ หรือในภาษาปัจจุบันคือหน่วยความจำ ส่วนการรับรู้หรือการเสพโลกจากภายนอกนั้นเกิดจาก อายตนะภายนอกสัมผัสกับอายตนะภายใน ส่วนกระบวนการเรียนรู้เกิดจากวิญญาณ เป็นผู้ส่งทอดความรู้จากภายนอกที่ผ่านเข้ามาภายในไปสู่ เวทนา สัญญา และสังขารพร้อมกัน ชั้นที่สำคัญที่กำหนดทุกสิ่งทุกอย่างโดยมีเจตนา ก็คือ สังขาร ที่ทำหน้าที่ปรุงแต่งทั้งในทางดีและทางชั่ว การปรุงแต่งในทางที่ดีคือ การมีสติและปัญญา ซึ่งจะกำกับ เวทนา ให้เป็นอุเบกขา และสัญญาทำหน้าที่ไม่ผิดพลาด

ดังนั้น ความสมบูรณ์ของชั้นทั้งหมดจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่สำคัญที่สุดของรูปชั้นก็คือ ธรรมารมณ์ หรือความสามารถในการรับรู้การเข้าใจสิ่งต่างๆ ทำให้ข้อมูลที่ได้รับเข้ามาจากภายนอกไม่บิดเบือน หลังจากนั้นสังขารจะต้องทำหน้าที่ควบคุมเวทนาให้เป็นกลางหรืออุเบกขา และช่วยให้สัญญาไม่วิปลาส ภายใต้เงื่อนไขเช่นว่า ปัญญาคือความสามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงจึงจะเกิดขึ้นได้ ดังนั้นจุดเน้นของพุทธธรรมที่มนุษย์ควรจะพัฒนาให้ถึงที่สุดคือ ปัญญา

ถ้าหากคำอธิบายในลักษณะดังกล่าวยังไม่ชัดเจน และไม่ครอบคลุมลักษณะที่เป็นพลวัตของทุกสิ่งทุกอย่าง ก็อาจจะอธิบายได้ด้วย ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแสดงถึงการเคลื่อนตัวของ สังสารวัฏ ที่ไม่มีที่สิ้นสุด เนื่องจากมีเหตุแห่งปัจจัยที่ทำให้เป็นไปเช่นนั้น โดยมีมูลเหตุเบื้องต้นที่สำคัญก็คือ อวิชชา หรือความไม่รู้ ดังนั้น ถ้าหากจะต้องการให้พ้นจากภาวะสังสารวัฏคือการเกิดดับของสิ่งต่างๆ โดยไม่มีที่สิ้นสุด ก็จำเป็นจะต้องตัดความไม่รู้ อวิชชา ด้วยความรู้หรือวิชชา ซึ่งก็คือความหมายหนึ่งของปัญญา ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ในที่สุด

๕.๑ ทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์

เมื่อทราบว่า ปัญญา คือจุดเน้นที่สำคัญที่สุดในพุทธธรรม การนำประเด็นสำคัญในพุทธธรรมมาสร้างเป็นทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่เรียกว่าพุทธเศรษฐศาสตร์ จึงเป็นสิ่งที่ได้พัฒนาต่อไป โดยเริ่มประยุกต์พุทธธรรมเข้ากับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ซึ่งในเบื้องต้นจะแบ่งเป็น ๗ ทฤษฎีด้วยกันโดย ๔ ทฤษฎีแรกนั้นเป็นทฤษฎีที่เรียกว่าพุทธเศรษฐศาสตร์คือเอาแนวคิดในวิชา

เศรษฐศาสตร์ มาประยุกต์กับพุทธธรรม ซึ่งประกอบด้วย ทฤษฎีการผลิต การบริโภค ทฤษฎี
อรรถ (ประโยชน์) และทฤษฎีการกระจายผลผลิต ส่วนอีก ๓ ทฤษฎีที่อาจจะเรียกว่าเป็นการ
ประยุกต์พุทธเศรษฐศาสตร์ในเรื่องต่างๆ ประกอบด้วย ทฤษฎีที่ว่าด้วยการใช้เวลา ทฤษฎีที่ว่า
ด้วยการประหยัด และทฤษฎีการทำงานคือการปฏิบัติธรรม

๕.๑.๑ ทฤษฎีการผลิต

การพัฒนาทฤษฎีว่าด้วยการผลิตจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มักจะเน้นปัจจัย
การผลิตที่ประกอบด้วย แรงงานและทุนเป็นหลัก โดยไม่พิจารณาของเสียที่เกิดจากการผลิต
เนื่องจากไม่สามารถแสดงความสัมพันธ์ในทางคณิตศาสตร์ได้อย่างกระชับรัด ทำให้มีแนวโน้มที่
ละเลยสภาพความเป็นจริง กระบวนการผลิตดังกล่าวมีจุดเน้นอยู่ที่การใช้ทุนเป็นวิธีการผลิต
หลัก หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นวิธีการผลิตแบบทุนนิยม แต่ถ้าหากมีการจำแนก
ปัจจัยการผลิตให้ละเอียดยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์เหมือนเช่นการจำแนกชั้นต่างๆ
ออกจากกันเพื่อให้สามารถเห็นภาพได้ชัด โดยเรียกปัจจัยการผลิตว่า เป็นทรัพยากร หมายถึง
ปัจจัยที่ยังไม่เคยผ่านกระบวนการผลิตที่กล่าวถึงมาก่อน

หลังจากนั้นก็จำแนกต่อไปเป็นทรัพยากรมนุษย์ หมายถึงการทำหน้าที่ของมนุษย์ที่
เกี่ยวข้องกับผลิตซึ่งเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ อีกส่วนหนึ่งคือทรัพยากร
ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการผลิต และส่วนสุดท้ายคือทรัพยากรที่มีอยู่แล้วในสภาพธรรม
ชาติ แล้วยังแบ่งต่อไปอีกคือ ทรัพยากรมนุษย์แบ่งเป็น พลังสมอง และพลังกล้ามเนื้อ ซึ่งความ
จริงไม่ควรจะแบ่งแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะทั้งสมองและกล้ามเนื้อจะต้องทำงาน
ประสานกันเป็นหนึ่งเดียว แต่เพื่อให้เข้าใจผลได้ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน อันนำไปสู่จุดเน้น
ของความสำคัญของพลังสมอง ซึ่งเป็นจุดที่ขาดหายไปในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ส่วน
ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้นประกอบด้วยทุนและเทคโนโลยี ซึ่งในความเป็นจริงก็ไม่อาจจะ
แยกขาดจากกัน เพราะการสะสมทุนและตลาดมีผลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาเทคโนโลยีในการ
ผลิต ส่วนสุดท้ายอาจจะจำแนกออกเป็นพลังงานและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ หรือวัตถุดิบ

เพียงแต่การจำแนกเท่านั้นและนำของเสียอันเกิดจากการผลิตมาพิจารณาประกอบ
ด้วย ก็สามารถพิจารณาเงื่อนไขการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในทฤษฎีการผลิตของ
เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เพราะเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่มีของเสียจากกระบวนการผลิต จึง
ทำให้การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นประเด็นที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนโดยปริยาย

พลังสมองสามารถแบ่งต่อไปได้เป็น ปัญญา และ ความฉลาด โดยที่ความฉลาดนั้น
หมายถึงความสามารถในการคิดตามระบบตรรกะด้วยการใช้เหตุผล ในขณะที่ความฉลาดของ
มนุษย์ช่วยให้มีการสะสมทุนและพัฒนาเทคโนโลยี ปัญญาควรจะต้องสามารถควบคุมความ
ฉลาด ตลอดจนการใช้ทุนและเทคโนโลยีที่ไม่ย้อนกลับมาทำอันตรายต่อมนุษย์ ควบคุมการใช้
ทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานในลักษณะที่ยั่งยืน ดังนั้น การผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์

ปัญญาจึงเป็นวิธีการผลิตอย่างเดียวที่มีความสำคัญที่สุด ระบบเศรษฐกิจแบบพุทธเศรษฐศาสตร์ จึงเป็น ระบบปัญญานิยม แทนที่จะเป็นระบบทุนนิยม

๕.๑.๒ ทฤษฎีการบริโภค

ส่วนทฤษฎีการบริโภคในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนั้น คือความพยายามในการสร้างความพึงพอใจสูงสุดภายใต้ความจำกัดของรายได้ แต่ถ้าหากใช้วิเคราะห์ด้วยกระบวนการทางเศรษฐกิจ (economic process) จะเห็นได้ว่าทั้งการผลิตและการบริโภคความจริงเป็นกระบวนการเดียวกัน คือ มีปัจจัยนำเข้า (input) และปัจจัยที่ได้ออกมา (output) และของเสียอีกส่วนหนึ่ง ถ้าหากคิดตามตรรกะของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การบริโภคก็คือการผลิตหรือประโยชน์หรือความพึงพอใจ โดยที่ปัจจัยนำเข้าคือสินค้าและบริการที่นำมาใช้เพื่อการบริโภค เมื่อพิจารณาถึงการผลิตมักจะเน้นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ การใช้ทรัพยากรให้น้อยที่สุด ได้ผลผลิตมากที่สุด และมีของเสียออกจากกระบวนการน้อยที่สุด แต่เมื่อพิจารณาการบริโภค เศรษฐศาสตร์กระแสหลักกลับไม่สามารถพิจารณาประสิทธิภาพในการบริโภคได้ ทั้งๆ ที่เป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจเหมือนกัน สาเหตุหลักนั้นเกิดจากเศรษฐศาสตร์ขาดความเข้าใจความหมายของทางสายกลาง ซึ่งมีความหมายว่าเป็นทางที่ไม่ซ่องแวงหรือกระตุ้นให้เกิดกิเลส และเป็นทางที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานแก่สังขารหรือร่างกาย เพราะทางทั้งสองไม่เป็นหนทางที่ทำให้เกิดปัญญา

ดังนั้น ความหมายของการบริโภคที่แท้จริงคือการหล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจ เพื่อทดแทนส่วนที่เสื่อมโทรมและสึกหรอ ช่วยให้มีความสุขและจิตใจที่สมบูรณ์ เพื่อก้าวต่อไปในเส้นทางของการสะสมพลังปัญญา ดังนั้น การบริโภคในลักษณะนี้จึงเป็นการบริโภคแต่เพียงพอดี ซึ่งมีความหมายในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเหมือนคำว่า optimal หรือเป็นการบริโภคเพื่อสนองความจำเป็นทางวัตถุตามหลักของ มาสโลว์ การบริโภคดีดังกล่าวอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการบริโภคที่มีประสิทธิภาพสูงสุด

เมื่อมีทั้งทฤษฎีการผลิตและทฤษฎีการบริโภคของพุทธเศรษฐศาสตร์ในลักษณะที่กล่าวถึงแล้ว ย่อมที่จะกล่าวถึงความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไปได้ ซึ่งเป็นประเด็นที่ได้พิจารณาต่อไปในบทที่ ๑๑ ในการพิจารณาการพัฒนาที่ยั่งยืน มีประเด็นที่จะต้องนำมาพิจารณาประกอบอีกประการหนึ่งคือ การสะสมปัญญานั้นไม่สามารถทำได้ด้วยการพัฒนาทางปัญญาแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องใช้กระบวนการไตรสิกขา ซึ่งก็คือความหมายโดยย่อของ มรรค ๘ นั่นเอง ไตรสิกขาประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นการศึกษาที่ผ่านกระบวนการปฏิบัติอันเป็นหัวใจสำคัญใน พุทธธรรม โดยที่ไตรสิกขาจะต้องดำเนินไปพร้อมกันทั้งหมด จะแยกส่วนไม่ได้ อาจจะต้องเริ่มจาก ปัญญา ในรูปของศรัทธาที่เชื่อว่าการดำรงชีวิตอยู่ในศีล คือการทำ ความดีและละเว้นความชั่วจะช่วยให้มีชีวิตที่ดี เมื่อชีวิตเริ่มสะอาดบริสุทธิ์ด้วยศีลแล้ว จะช่วยให้ใจสะอาด เมื่อจิตใจสะอาดก็จะช่วยให้จิตเกิดมีสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตมีสมาธิแล้ว ก็จะมีสติมั่นคง สังขารก็จะไม่ไปปรุงแต่งกิเลส อันเป็นสาเหตุของ โลก โกรธ หลง ส่อเจตนาที่ไม่ดี เปิดโอกาสให้

เวทนาเป็นอนุเบกขา และสัญญาทำหน้าที่โดยไม่บิดเบือน ตัวสังขารเองก็จะสามารถพัฒนา ปัญญาให้เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริง

เมื่อปัญญาได้พัฒนาไปถึงจุดนั้น ก็จะยิ่งทำให้มีความเข้าใจความจริงในชีวิต สามารถรักษาศีลได้สะอาดบริสุทธิ์มากขึ้น ส่งผลให้จิตใจมีความสงบและมีสมาธิได้มากขึ้น เห็นความจริงทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับชีวิตได้กระจ่างชัดมากขึ้น ภาวะที่จิตมีความสะอาด สงบ สว่าง เต็มที่นี้คือ ภาวะนิพพาน เป็นภาวะของการพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง เป้าหมายในการมีชีวิตของมนุษย์นั้นก็คือ ควรทำให้ภาวะนิพพานนี้ดำรงอยู่นานที่สุดเท่าที่จะมากได้ และถ้าหากสามารถดำรงภาวะเช่นนั้นได้ตลอดไปก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ ซึ่งก็ถือได้ว่าเป็น อริยบุคคล ภาวะดังกล่าวมิได้หมายถึงภาวะของการแสวงหาความสันโดษในลักษณะที่แยกตัวออกไปจากสังคม เพราะสภาวะสันโดษหมายถึงความพึงพอใจในสิ่งที่ตนมี ไม่มีกิเลส แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่ช่วยเหลือผู้ทุกข์ยากถ้ามีโอกาส เพราะศีลคือการทำความดีและละเว้นการทำความชั่ว แต่ถ้าหากมนุษย์ได้บรรลุความเป็นอรหันต์หรือเข้าไปใกล้สภาวะดังกล่าวได้มากเท่าใด ก็จะยิ่งสามารถช่วยเหลือผู้อื่นตลอดจนสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นทุกข์ได้มากยิ่งขึ้น เป็นการปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นมนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะความสามารถในการเอาชนะกิเลสและตัณหาทั้งหลายทั้งปวงได้อย่างเด็ดขาด ยิ่งเพิ่มขีดความสามารถในการช่วยเหลือผู้อื่นได้มากยิ่งขึ้นโดยปริยายนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ ปัญญา จะสะสมขึ้นมาได้ด้วยกระบวนการไตรสิกขา โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุความสุขและนิพพานในที่สุด จะเห็นได้ว่าจุดแตกต่างที่สำคัญระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็คือ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเข้าใจว่าความพึงพอใจเกิดจากการได้บริโภคเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า ความสุขเกิดจากปัญญา อันเกิดจากกระบวนการไตรสิกขา ไม่จำเป็นจะต้องมีการบริโภค ตรงกันข้าม ความพึงพอใจที่ได้จากการบริโภคไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหา แต่กลับเป็นการกระตุ้นให้เกิดกิเลสและความต้องการในระดับที่สูงขึ้นในรอบต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

เมื่อสามารถเข้าใจได้ว่าการผลิตแบบพุทธเศรษฐศาสตร์เน้นปัญญาเป็นวิถีการผลิต และการบริโภคนั้นเป็นไปเพื่อสนองตอบต่อความจำเป็นตามธรรมชาติของร่างกาย มิได้เป็นไปเพื่อหลอเลี้ยวกิเลส มนุษย์จึงสามารถบรรลุความสุขในชีวิตได้โดยไม่จำเป็นต้องรบกวนธรรมชาติและสภาพแวดล้อมจนเกินความจำเป็น และยังอาจจะช่วยฟื้นฟูธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้ ด้วยวิธีการเช่นนี้ ระบบเศรษฐกิจสามารถดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้ ในขณะที่มนุษย์เองก็อาจจะมีความสุขขั้นสูงสุดอันประกอบด้วย ความสะอาด ความสงบทางจิต และความสว่างทางปัญญาได้

๕.๑.๓ ทฤษฎีอรรถ(ประโยชน์)

ประเด็นต่อมาที่นำมาพิจารณาในต่อไปคือความหลงผิดในความหมายของอรรถประโยชน์ (utility) ที่เริ่มคิดโดยเดโมคริตัส ในการพิจารณามูลค่าของสิ่งของที่มีได้เกิดจากประโยชน์ในการใช้แต่เพียงอย่างเดียว แต่ความหมายดังกล่าวได้รับการเน้นครั้งแรกโดย ทอมัส ฮอบบส์ ที่เห็นว่าเป้าหมายของการเป็นมนุษย์นั้นคือการแสวงหาความพึงพอใจสูงสุดและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด ต่อมาได้รับการขยายให้เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางโดย เบนแธม (Bentham) ที่เอาความคิดดังกล่าวไปพัฒนาเป็นนโยบายสวัสดิการของรัฐ โดยที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแท้ที่จริงมิได้สนใจอรรถประโยชน์มากนัก แต่ใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เพื่อจะอธิบายการทำงานของกลไกตลาด โดยถือว่าเป็นปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังอุปสงค์ เพื่อให้วิชาเศรษฐศาสตร์มีสถานภาพ “วิทยาศาสตร์” ให้มากที่สุด ในขณะที่ในพุทธเศรษฐศาสตร์ไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่จะต้องกล่าวถึงอรรถประโยชน์ แต่ค่าที่มีความหมายที่สำคัญกว่าคือ อรรถซึ่งแปลว่า ประโยชน์ ของสิ่งของนั้นๆ หรือประโยชน์ในการใช้ (utilization) เพราะการสร้างจินตนาการให้กับสิ่งของเกินประโยชน์จากการใช้ เป็นการปรุงแต่งสิ่งเหล่านั้นให้ผิดไปจากความเป็นจริง ซึ่งเป็นสาเหตุของ โลก โกรธ หลง ที่มีสาเหตุหลักจากการไม่เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงนั่นเอง ผลที่ต้องการได้รับจากประโยชน์ในการใช้ มิใช่เพื่อให้เกิดสวัสดิการ (welfare) แต่เพื่อให้มีชีวิตที่ดี (well being) คือชีวิตที่มีได้ตั้งอยู่ในความประมาท และอยู่ในเส้นทางสายกลางที่จะนำไปสู่นิพพานนั่นเอง

๕.๑.๔ ทฤษฎีการกระจายผลผลิต

ทฤษฎีการกระจายผลผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์นั้น เน้นสรรพสิ่งทุกชีวิตให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข เพราะการแบ่งปันผลผลิตตามผลิตภาพของปัจจัยการผลิตนั้นมีความหมายเพียงการสร้างความเป็นธรรมในกรอบความคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก ซึ่งมีรากอยู่ในคริสต์ศาสนา แต่ความเป็นธรรมดังกล่าว (ถ้าหากสามารถวัดผลิตภาพออกมาได้จริง) ถ้าจะทำให้ผู้แข็งแรงได้ผลตอบแทนมากกว่าการจำเป็นในการดำรงชีวิต และผู้ที่อ่อนแอจะต้องถูกขจัดออกไปตามธรรมชาติ ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาในแนวคิดแบบพุทธ และก็คงไม่ใช่จุดยืนแนวคิดแบบคริสต์ซึ่งเน้นความเป็นธรรมในสังคมอย่างมากด้วยเช่นกัน จุดยืนของการกระจายผลผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือจะต้องช่วยให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายพ้นจากความทุกข์ โดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาถึงความเป็นธรรมตามกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

๕.๒ ทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ประยุกต์

ทฤษฎีประยุกต์ที่เหลืออีก ๓ ทฤษฎี ทฤษฎีแรกคือ **ทฤษฎีการใช้เวลา** เพราะเวลาเป็นทรัพยากรที่สำคัญของมนุษย์และมีการกระจายค่อนข้างจะมีความเป็นธรรมมากที่สุด ประเด็นปัญหาที่คือทำอย่างไรจึงจะใช้เวลาให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ทั้งแก่ตนเองและแก่สัตว์โลกทั้งหลาย รูปแบบการใช้เวลาของพระพุทธเจ้านับว่าเป็นการใช้เวลาให้เกิดประโยชน์มากที่สุดแก่มวลสัตว์ที่ร่วมสังสารวัฏ ทฤษฎีที่สองคือ **ทฤษฎีว่าด้วยการประหยัด** มิได้เน้นถึงการใช้

ทรัพยากรให้เกิดผลประโยชน์ที่จะมีรายได้หรือความสามารถในการใช้มากขึ้นในอนาคต แต่เป็นการประหยัดที่มีความคิดใกล้เคียงกับจริยธรรมพิวริแตน (puritan ethics) ในยุคบุกเบิกของสหรัฐ และไม่ใช้ความตระหนี่ แต่เป็นการสงวนใช้ทรัพยากรเพื่อให้ทุกคนได้มีโอกาสใช้ อันเป็นเรื่องของการรู้คุณค่าของทรัพยากร ความเมตตา และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ส่วนทฤษฎีสุดท้ายคือ **ทฤษฎีที่ว่าด้วยการทำงานคือการทำงานปฏิบัติธรรม** เป็นความคิดที่จะเปลี่ยนทัศนคติว่าการทำงานเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติ เพื่อทำให้เกิดความสุขจากการทำงาน และมีฉันทะจากการทำงาน ซึ่งจะมีผลทำให้การทำงานมีความหมายเปลี่ยนไปจากภาพการทำงานในโรงงานในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม งานจึงสามารถเป็นสิ่งที่สร้างความสุขและชีวิตที่ดี (well being) ไปพร้อมกันได้ด้วย

๕.๓ การประยุกต์ทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์กับวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงต่าง ๆ

หลังจากนั้น จะเป็นการนำเอาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ไปประยุกต์กับวิชาเศรษฐศาสตร์แขนงต่าง ๆ โดยที่ในขั้นต้นนี้จะจำกัดเฉพาะในส่วนที่เป็นเศรษฐกิจภาคที่แท้จริง (real sector economy) เนื่องจากทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นมานั้น เหมาะสำหรับการประยุกต์กับเศรษฐกิจภาคที่แท้จริงมากกว่าเศรษฐกิจภาคการเงินและการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งอาจจะต้องรอให้มีการพัฒนาองค์ความรู้ในพุทธเศรษฐศาสตร์ให้มั่นคงในระดับหนึ่งก่อน เศรษฐกิจภาคที่แท้จริงที่จะนำมาพิจารณาในที่นี้จะเริ่มจากวิชา เศรษฐศาสตร์พัฒนา (Development Economics) เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Economics) ซึ่งเป็นการศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง และเหมาะที่จะประยุกต์เข้ากับพุทธเศรษฐศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

๕.๓.๑ เศรษฐศาสตร์พัฒนา (Development Economics)

เศรษฐศาสตร์พัฒนาอธิบายความหมายของการพัฒนา ตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นจากยุคของสงครามเย็นทันทีที่สงครามร้อนจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติลงทางด้านแปซิฟิก ซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนาทฤษฎีที่ว่าด้วยการเติบโตทางเศรษฐกิจของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เริ่มจาก ทฤษฎีของฮาร์รอด (Harrod) และโดมาร์ (Domar) ทฤษฎีของโซโลว (Solow) ต่อมา มีการประยุกต์เรื่องทุนมนุษย์และทรัพยากรมนุษย์ของ ชูลท์ (Schultz) และของ แกรี่ เบคเคอร์ (Gary Becker) แต่ยังไม่สามารถนำเอาทุนมนุษย์เข้ามาพิจารณาร่วมในฐานะปัจจัยภายในอย่างเป็นทางการ จนกระทั่งปลายทศวรรษ ๑๙๘๐ โรเมอร์ (Romer) จึงได้เริ่มเอาการสะสมทุนมนุษย์เข้ามาร่วมในปัจจัยการผลิตอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม และมีการพัฒนาต่อโดย ลูคัส จูเนียร์ (Lucas Jr.) ในปี ๑๙๙๓ เพื่อจะนำมาใช้อธิบายปาฏิหาริย์ทางเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออก (Economic Miracle of East Asia) โดยอธิบายว่าเกิดจากการสะสมทุนมนุษย์ที่เกิดจากการเรียนรู้โดยผ่านการปฏิบัติ (learning by doing) พร้อมกับการมีตลาดส่งออกรองรับ การพัฒนาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนับว่าเป็นไปได้ดีมาก เนื่องจากจะต้องกังวลในการพัฒนาทฤษฎีจากความสัมพันธ์ทางคณิตศาสตร์ ที่มีข้อจำกัดในด้านตัวแบบที่เฉพาะเจาะจงทางคณิตศาสตร์ และต้อง

กำหนดคุณสมบัติให้มีคำตอบที่แน่นอน (conversion property) แต่อย่างน้อยก็เป็นวิวัฒนาการที่ก้าวไปไกลกว่าทฤษฎีการผลิตเบื้องต้นของวิชานี้

ทฤษฎีต่อมาที่นำมาพิจารณาคือ ทฤษฎีการพัฒนาของเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริง (Real – Life Economics) ซึ่งมีจุดยืนคล้ายพุทธเศรษฐศาสตร์ คือเน้นสภาพเศรษฐกิจที่สะท้อนความเป็นจริงของมนุษย์มากกว่าการใช้ข้อสมมติฐานประกอบกับตรรกะทางคณิตศาสตร์แบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยมีจุดเน้นที่เหมือนกับทฤษฎีการผลิตของพุทธเศรษฐศาสตร์ แต่แทนที่จะเน้นปัญหาในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เนื่องจากเศรษฐศาสตร์ชีวิตจริงเป็นผลิตผลของอารยธรรมตะวันตกที่ไม่มีความคิดเรื่อง “ปัญญา” อยู่ในกระแสความคิดดังกล่าว หากแต่พัฒนาขึ้นมาจากบริบทของระบบทุนนิยม ทั้งๆ ที่เป็นกระแสความคิดเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยม ด้วยเหตุนี้ ปัจจัยการผลิตจึงประกอบด้วยทุนที่มีรูปแบบหลากหลาย เริ่มจาก ทุนมนุษย์ ทุนทางกายภาพ (หรือทุนตามปกติ) ในระบบทุนนิยม ทุนสังคมและทุนสิ่งแวดล้อม จุดเด่นของเศรษฐศาสตร์กระแสนี้ก็คือชี้ให้เห็นว่า อรรถประโยชน์ไม่ได้เกิดจากการได้บริโภคเสมอไป การทำงานการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดอรรถประโยชน์ได้ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การทำให้สังคมมนุษย์มีความน่าอยู่ มีความรักใคร่กลมเกลียวกัน ก็เป็นสังคมที่ทำให้มีชีวิตที่ดีได้โดยไม่ต้องเน้นการบริโภคเสมอไป

อีกทฤษฎีหนึ่งที่ได้มีการนำเสนอคือทฤษฎีของนักอนาคตศึกษาชื่อ เฮเซล เฮนเดอร์สัน (Hazel Henderson) ที่เสนอให้ช่วยกันคิดหาวิธีการที่จะทำให้ทุกคนมีอยู่ในโลกที่ทุกคนเป็นผู้ชนะ (win – win world) โดยที่เน้นการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคตเป็นหลัก ทั้งนี้ เพราะมนุษย์โดยธรรมชาติจะพัฒนาจากการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนไปสู่การเห็นแก่ประโยชน์ของครอบครัว ประโยชน์ของกลุ่มและพวกพ้อง ประโยชน์ของชุมชนและประชาคม และขยายตัวต่อไปถึงประเทศและโลก และในที่สุดเป็นการรักสิ่งมีชีวิตร่วมโลกทั้งหลาย จุดสุดท้ายนี้คือจุดเน้นในพุทธธรรม โดยที่ทุกคนสามารถจะเข้าถึงได้ด้วย ปัญญา แต่ เฮนเดอร์สัน ไม่ได้อธิบายว่าความรักของมนุษย์จะแผ่ขยายจากการรักตัวเองไปสู่การรักสิ่งมีชีวิตร่วมโลกทั้งหมดได้อย่างไร ทั้งนี้ เนื่องจากขาดความเข้าใจความหมายของคำว่า “ปัญญา” ในฐานะเป็นเครื่องมือที่สำคัญประกอบคำอธิบาย ในประเด็นนี้ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังนับเป็นแนวคิดการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมของพุทธเศรษฐศาสตร์ที่น่าสนใจแนวคิดหนึ่งด้วย

๕.๓.๒ เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Economics)

เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์แนวเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งประกอบด้วย การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจเนื่องจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องด้วยมนุษย์ เริ่มจากเศรษฐศาสตร์ที่ว่าด้วยการมีครอบครัวและการมีบุตร เศรษฐศาสตร์การศึกษา เศรษฐศาสตร์สุขภาพ เศรษฐศาสตร์แรงงาน เศรษฐศาสตร์การย้ายถิ่นที่อยู่ และเศรษฐศาสตร์ประชากร โดยที่เศรษฐศาสตร์การมีครอบครัวและการมีบุตรจะเน้นการศึกษาเพื่ออธิบายขนาดของครอบครัวและการลงทุนของครอบครัวในการเลี้ยงดูและให้การศึกษาแก่บุตรเป็นหลัก

เศรษฐศาสตร์การศึกษาถือได้ว่ามีความสำคัญมากที่สุดในแง่ของเศรษฐศาสตร์ ทรัพยากรมนุษย์ เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์วิชาเศรษฐศาสตร์เหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่บนพื้นฐานการศึกษาอุปสงค์และอุปทานของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเป็นหลัก โดยจุดเน้นหลักของเศรษฐศาสตร์การศึกษา จะเน้นการวิเคราะห์เงื่อนไขที่ทำให้เกิดมีอุปสงค์ที่จะมีการลงทุนทางการศึกษา โดยการคำนวณต้นทุนในการได้รับการศึกษา เทียบกับผลตอบแทนจากการศึกษาในระดับต่างๆ ทั้งที่เป็นผลตอบแทนส่วนบุคคลและผลตอบแทนต่อสังคม เพื่อศึกษาว่าส่วนไหนควรเป็นการลงทุนของปัจเจกชน ส่วนไหนควรจะเป็นการลงทุนของสังคม โดยมีหลักในการคำนวณด้วยการหาอัตราผลตอบแทนภายใน (internal rate of return) ที่ทำให้ต้นทุนและผลที่ได้ที่เป็นมูลค่าปัจจุบันมีค่าเท่ากับศูนย์ เพื่อเปรียบเทียบอัตราผลตอบแทนภายในกับอัตราดอกเบี้ยว่าจะคุ้มกันหรือไม่ ถ้าอัตราผลตอบแทนภายในสูงกว่าอัตราดอกเบี้ยโดยทั่วไป การลงทุนดังกล่าวย่อมคุ้มค่า

เป้าหมายของการศึกษาอัตราผลตอบแทนภายในก็เพื่อที่จะทราบว่า การลงทุนการศึกษาในระดับใด ส่วนใดมีผลตอบแทนต่อปัจเจกชนและต่อสังคมเป็นอย่างไร ในส่วนที่มีผลตอบแทนต่อสังคมสูง รัฐควรจะทำหน้าที่เป็นผู้ลงทุน ส่วนการศึกษาที่มีผลตอบแทนต่อปัจเจกชนสูง ปัจเจกชนก็ควรที่จะลงทุนเอง

จะเห็นได้ว่าเป้าหมายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับมนุษย์ทั้งหมด เป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ หรือการพยายามศึกษาว่าจะลงทุนทำการผลิตอะไรจึงจะทำให้ได้ผลตอบแทนสูงสุด นั่นก็คือการเน้นประสิทธิภาพในการผลิตเป็นหลักนั่นเอง ซึ่งต่างจากจุดยืนในพุทธเศรษฐศาสตร์ที่เน้นการศึกษาหรือกระบวนการไตรสิกขา เป็นเครื่องมือสำคัญในการเพิ่มพูนปัญญา เพราะปัญญาจะสามารถช่วยให้มนุษย์มีความสุขในชีวิตได้โดยตรงไม่ต้องพะวงในเรื่องการยกระดับการผลิตและการบริโภคจึงจะเกิดความพึงพอใจ นอกจากนี้ การที่มนุษย์มีปัญญานอกจากจะช่วยให้ตัวเองมีความสุขได้แล้ว ยังสามารถที่จะช่วยให้ผู้อื่นตลอดจนสรรพสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายผ่อนคลายจากความทุกข์ได้

ส่วนเศรษฐศาสตร์สุขภาพ ก็จะพิจารณาในลักษณะเดียวกัน คือเน้นการศึกษาอุปสงค์ของบริการสุขภาพที่นำการมีสุขภาพดีไปสู่การมีสุขอนามัยที่แข็งแรง มีวันที่สามารถไปทำงานได้มาก ช่วยให้มีรายได้มาก ถือว่าเป็นส่วนของการลงทุนเพื่อสุขภาพ ส่วนการที่มนุษย์มีสุขภาพดีไม่เจ็บป่วย แต่ไม่ได้ใช้โอกาสของการมีสุขภาพดีไปทำงานนั้น ถือว่าเป็นการบริโภคสุขภาพโดยตรง จะเห็นได้ว่าถ้ามิใช่การลงทุนเพื่อการบริโภคการมีสุขภาพดีโดยตรง การลงทุนเพื่อให้มีสุขภาพดีมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้าง ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ในขณะที่จุดยืนของพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นถือว่าการมีสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตที่ดี เป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาปัญญา ซึ่งจะนำไปสู่ความสุขในชีวิตโดยตรง โดยไม่จำเป็นต้องผ่านกระบวนการสะสมโภคทรัพย์จากการที่มีประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้น มีวันและเวลาเพื่อการทำงานเพิ่มมากขึ้น เพื่อ

ที่จะมีรายได้มากขึ้น และสามารถบริโภคเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นการคิดที่มีเส้นทางที่อ้อมและยาวไกล และไม่แน่ว่าในที่สุดเมื่อสามารถบริโภคเพิ่มมากขึ้นแล้ว ชีวิตจะดีขึ้นจริงหรือไม่

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำงานในความหมายของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักถือว่าเป็นการสร้างความไม่พึงพอใจ (disutility) ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการตอบแทนทางการเงินไม่ว่าจะเป็นค่าจ้างหรือรายได้ให้สูงพอ อันเป็นส่วนสำคัญในการพิจารณาในประเด็นเศรษฐศาสตร์แรงงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นอุปทานของแรงงาน ส่วนอุปสงค์ของแรงงานนั้นก็มีความสำคัญที่อธิบายค่อนข้างแน่นอน นั่นคือ ผลผลิตที่เกิดขึ้นหน่วยสุดท้ายของแรงงาน (marginal productivity of labour) ในกรณีที่กิจกรรมที่จ้างแรงงานนั้นมีใช้เป็นการที่ผูกขาด จุดเน้นในกรณีของเศรษฐศาสตร์แรงงานจึงเป็นประเด็นของอุปทานของแรงงานเป็นสำคัญ และถ้าหากแรงงานจะต้องเผชิญกับผู้ซื้อหรือผู้ผลิตสินค้าที่มีอำนาจในการผูกขาดในตลาดแรงงาน ก็สามารถกดค่าจ้างแรงงานให้ต่ำกว่าผลผลิตที่เพิ่มขึ้นหน่วยสุดท้ายของแรงงาน แรงงานจำเป็นต้องมีมาตรการตอบโต้ด้วยกรรรวมกันต่อรอง (collective bargaining) เพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองมิให้ถูกกดค่าจ้างในรูปของสภาพแรงงาน เนื้อหาดังกล่าวจึงเป็นเนื้อหาหลักของเศรษฐศาสตร์แรงงานในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก

ส่วนในพุทธเศรษฐศาสตร์ ถ้าพิจารณาว่าการทำงานเป็นการปฏิบัติธรรม การทำงานก็ไม่จำเป็นที่จะเป็นกิจกรรมที่สร้างความขัดแย้งอันเป็นสาเหตุของความทุกข์ เนื่องจากการทำงานเป็นหน้าที่ตามปกติของมนุษย์ตามธรรมชาติ ดังนั้น การทำงานให้มีความสุขจึงเป็นเรื่องของการปรับทัศนคติของมนุษย์ที่มีต่อการทำงาน โดยที่ในความเป็นจริงการทำงานอาจจะมีลักษณะที่เป็นการจำใจ และมีสภาวะที่เลวร้าย แต่ถ้าหากความจำเป็นเพื่อการบริโภคที่จะทำให้มีความสุขร่างกายและจิตใจที่ดีนั้นไม่จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรมากนัก ย่อมเป็นอำนาจต่อรองที่สำคัญที่ผู้ทำงานไม่จำเป็นต้องทนกับสภาพบีบคั้นอันเกิดจากการทำงาน ถ้าหากมีสถานะการณ์เช่นนั้นจริง

ในวิชาเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการย้ายถิ่นฐาน เศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะพิจารณาว่าการย้ายถิ่นฐานนั้น ถ้าเกิดจากกระบวนการตัดสินใจที่จะเปิดโอกาสให้ผู้ที่ย้ายถิ่นฐานมีสภาพทางเศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่า ดังนั้น การย้ายถิ่นฐานจึงเป็นกิจกรรมที่ควรส่งเสริมในทางเศรษฐกิจ ในพุทธเศรษฐศาสตร์ การจาริกท่องเที่ยวไปเป็นกระบวนการในการเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์ เป็นส่วนหนึ่งของการสะสมปัญญา ผู้ที่มีปัญญานอกจากจะช่วยให้ตัวเองมีความสุขแล้ว ยังสามารถช่วยเหลือบุคคลอื่นและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ให้พ้นทุกข์ได้

ในวิชาเศรษฐศาสตร์ประชากร เศรษฐศาสตร์กระแสหลักพยายามหาคำตอบว่าจะมีขนาดประชากรที่ดีที่สุดที่จะทำให้สมาชิกในสังคมมีรายได้ต่อหัวสูงสุดหรือไม่ ซึ่งในทางปฏิบัติจริงจะทำได้หรือไม่เพียงใดนั้นยังเป็นอีกประเด็นหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการปรับตัวใน

ระยะยาว ในขณะที่จุดยืนแบบพุทธนั้น ขนาดของประชากรอาจจะไม่เป็นปัญหาตราบเท่าที่ไม่สร้างสภาวะที่ทำให้เกิดความขัดแย้งหรือความทุกข์

เพื่อพิจารณาประเด็นเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์และพุทธเศรษฐศาสตร์ในภาพรวม ประเด็นที่แตกต่างกันอย่างสำคัญในเรื่องนี้ก็คือ ขณะที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีจุดเน้นที่การสร้างความมั่งคั่งของโภคทรัพย์เป็นหลัก จุดยืนในพุทธเศรษฐศาสตร์เน้นการสะสมปัญญา เนื่องจากการสะสมปัญญานั้นเป็นวิธีการที่ตรงไปตรงมาที่จะทำให้มนุษย์บรรลุซึ่งความสุขโดยไม่อ้อมค้อม อีกทั้งยังสามารถช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้ด้วย ในขณะที่การสะสมโภคทรัพย์จากการศึกษา การมีสุขภาพดี และการย้ายถิ่นที่อยู่เป็นกระบวนการที่ค่อนข้างจะอ้อมค้อม และเมื่อในที่สุดก็บรรลุเป้าหมายได้ด้วยการมีโภคทรัพย์มากขึ้นจะช่วยให้ชีวิตดีขึ้นจริงหรือไม่ยังคงมีปัญหา

เอกสารเผยแพร่ตามคำขอร้อง